

๙๔
 ภูมิพลอดุลยเดช

สวรรคต เสด็จสวรรคต

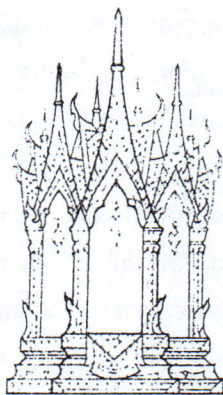
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

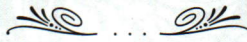

วัดราชโอรสาราม

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระมหาเชษฐภราดาเจ้า
รัชกาลที่ ๓

ตอนที่ ๑ เสด็จขึ้นครองราชย์

ณ สถานที่ซึ่งในอดีตเป็นพระราชวังเดิมกรุงธนบุรีนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๓๐ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนี มีพระนามเดิมว่า **หม่อมเจ้าทับ**^๑ ช่วงเวลาที่เสด็จพระราชสมภพสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบรมชนกนาถ เสด็จพระราชดำเนินยกทัพไปตีเมืองทวาย จึงนับว่า ทรงพระราชสมภพในยามที่บ้านเมืองเพิ่งก่อร่างสร้างกรุงต้องผจญข้าศึกจากทุกทิศ

ด้วยทรงละม้ายคล้ายสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช จึงได้รับพระราชทานพระเมตตาและพระเกียรติยศเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระชนมายุครบ ๒๑ พรรษา โปรดให้ทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและประทับจำพรรษา ณ วัดราชสิทธาราม บางกอกใหญ่ ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงงานราชการแผ่นดินร่วมกับพระราชบิดาและพระราชปิตุจฉา สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ มาโดยตลอด

พุทธศักราช ๒๓๕๖ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงได้รับการสถาปนาเป็น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กำกับหน้าที่ราชการในกรมสำคัญหลายกรมคือ กรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ และ กรมพระตำรวจว่าความภูิกา

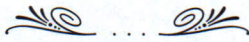
ด้วยพระปรีชาสามารถทางการค้า ทรงจัดเรือสำเภาไปค้าขายกับเมืองจีน และด้วยพระราชกตัญญูตาทรงนำเงินที่ได้จากการค้าขายน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถสำหรับทำนุบำรุงแผ่นดิน เป็นที่ขึ้นพระราชหฤทัยมาก ถึงกับตรัสเรียกพระองค์เล่นๆ ว่า **เจ้าสัว** อันหมายถึงพ่อค้าผู้มั่งคั่งร่ำรวย ในเวลาเดียวกันในส่วนพระองค์ก็โปรดให้ตั้งโรงงานสงเคราะห์ราษฎรยากไร้ หน้าวังท่าพระ สถานที่ประทับในเวลานั้น นับว่าได้ทรงศึกษาทั้งในส่วนราชการแผ่นดิน และทรงเรียนรู้ด้านดูแลประชาชนด้วยพระองค์เอง

พุทธศักราช ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต โดยมีได้ทรงมอบหมายการสืบราชสมบัติ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี และเหล่าข้าทูลละอองธุลีพระบาทน้อยใหญ่จึงได้ประชุมปรึกษานิยมน้อมใจกันเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชสมบัติ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณีในช่วงวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ถึง ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗ และในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระปฐมบรมราชโองการขอให้เหล่าพญาเสนาบดีทั้งหลายได้ช่วยพระองค์บำรุงดูแลรักษาแผ่นดินสืบไป^๒

^๑ เมื่อทรงได้รับการสถาปนาให้ทรงกรม ทรงได้รับการเลื่อนพระยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้า

^๒ ความในพระราชพงศาวดาร คือ มีพระราชโองการตรัสประดิษฐานสั่งว่า เจ้าพญา แลพญา ของซึ่งถวายทั้งนี้จงจัดแจงบำรุงไว้ให้ดีจะได้รักษาแผ่นดิน

ตอนที่ ๒ บำรุงรักษาแผ่นดิน

ทรงตั้งพระไท้จะรักษาแผ่นดิน และพระบวรพุทธศาสนาไว้ด้วยพระไท้จะให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบด้วยกันฉันสุจริต...

จากพระราชโอวาทานุสาสน์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงถึงความมุ่งมั่นในพระราชหฤทัยที่จะบำรุงดูแลรักษาแผ่นดินสยามให้อยู่เย็นเป็นสุข พระราชกรณียกิจที่สำคัญลำดับแรกในปีที่เสด็จขึ้นครองราชย์ พุทธศักราช ๒๓๖๗ คือการจัดความไม่เป็นธรรมเรื่องอากรค่านา โดยแต่เดิม **นา-ราย-คต** ซึ่งเป็นนาของเจ้านายและข้าราชการไม่ต้องเสียอากร เสียแต่ **นา-ราย-คง** นนาของราษฎร โปรดให้ตรากฎหมายค่านาเก็บอากรทั้ง **นา-ราย-คต** และ **นา-ราย-คง** อย่างเป็นธรรมและเสมอภาค ในเวลาเดียวกันทรงกวตขันให้ยกเลิกการบังคับซื้อข้าวราคาถูกจากราษฎร

โปรดให้กำหนด **มาตราข่ง ตวง** ให้เป็นมาตรฐาน โดยเฉพาะ **ถัง** และ **สัด** ที่ใช้ตวงข้าวเปลือก เพื่อป้องกันเจ้าพนักงานฉ้อโกงข้าวชาวนาและเบียดบังของหลวง

นอกจากนั้นโปรดให้ตั้งกลองที่พระราชทานชื่อว่า **กลองวินิจฉัยเกริ**^๑ ให้ราษฎรมาตี เพื่อร้องทุกข์ถวายฎีกาได้ทุกวัน ด้วยมีพระราชดำริว่า แม้ไม่ได้เสด็จออกนอกพระราชฐาน แต่โปรดให้ราษฎรสามารถบรรเทาความทุกข์ร้อนถวายฎีกาได้ทุกวัน โดยพระองค์เองทรงควบคุมใกล้ชิดให้มีการตรวจสอบตัดสินฎีกาอย่างถูกต้อง

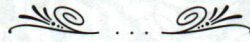
พุทธศักราช ๒๓๘๐ ทรงตรากฎหมายใช้ปราบปรามโจรผู้ร้ายที่เรียกว่า **พระราชกำหนดโจรทำเส้น** โดยกำหนดให้ราษฎรต้องช่วยกันดูแลเหตุการณ์ในรัศมี ๕ เส้น หรือ ๒๐๐ เมตร จากบ้านเรือนของตน นับว่าเป็นพระราชกุศโลบายรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้อย่างแยบยล และปลุกฝังให้ราษฎรรู้จักหน้าที่พลเมืองดี

ที่สำคัญพระราชกรณียกิจที่หาญกล้ายิ่ง คือการทรง **ปราบฝิ่น** และ **อั้งยี่** ซึ่งลักลอบค้าฝิ่น โปรดให้ตรา **พระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น กินฝิ่น ขายฝิ่น และนำฝิ่นเข้าสู่ราชอาณาจักร** มีกำหนดบทลงโทษที่รุนแรง โดยเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๒ โปรดให้จับฝิ่นได้ถึง ๓,๓๐๐ หาบ คิดเป็นมูลค่าหลายสิบล้านบาท มากกว่างบประมาณแผ่นดินในรัชสมัยนั้น ทรงให้เผาทำลายฝิ่นที่สนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ส่วนกลักฝิ่นให้หลอมแล้วหล่อเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ ประดิษฐานเป็นพระประธาน ณ ศาลาการเปรียญวัดสุทัศน์เทพวราราม นามว่า **พระพุทธเสถฐมุนี** แปลว่า **พระผู้ประเสริฐสุด** เป็นปริศนาให้ผู้หลงผิดคิดกลับตัวกลับใจเป็นคนดี ดังเช่นพระพุทธรูปมาที่หล่อขึ้นจากกลักฝิ่น

ตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอย่างเข้มแข็ง ทั้งด้านการรักษาความสงบภายในพระนคร รักษาการระเบียบให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมและเกิดความอยู่เย็นเป็นสุข สมดังที่ได้มีพระราชปณิธานว่าจะทรงดูแลรักษาแผ่นดินนี้ให้จงดีสืบไป

^๑กลองนี้ เจ้าพระยาพระคลัง (สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) ทำถวายมาจากเมืองจันทบุรี ทำจากไม้รักขนาด ๑๓ ก้า

ตอนที่ ๓ ปกป้องบ้านเมือง

อนุสาวรีย์วีรสตรีท้าวสุรนารี หรือย่าโม ของชาวนครราชสีมา เป็นประจักษ์พยานถึงวีรกรรมความกล้าหาญของชาวสยามในการต่อสู้ป้องกันชาติ ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ก่อกบฏ ยกกองกำลังเข้ามารุกรานสยาม พุทธศักราช ๒๓๖๘ เพียง ๑ ปีหลังจากการเสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดให้จัดทัพไปปราบศึกเจ้าอนุวงศ์ได้อย่างเรียบร้อย

ตลอด ๒๗ ปีในรัชกาล สยามมิได้ว่างเว้นจากสงคราม โดยเป็นศึกหนักจาก ๓ ด้าน คือ ด้านตะวันออก ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และด้านใต้ ส่วนด้านตะวันตกว่างเว้นไปเนื่องจากพม่าติดพันปัญหากับอังกฤษ ทรงเร่งจัดระบบการปกครองหัวเมืองใหม่ ยกบ้านขึ้นเป็นเมืองในหลายภาคของราชอาณาจักรเป็นจำนวนรวมกว่า ๔๑ เมือง ดังเช่น เมืองอรัญประเทศ เมืองพนสนิมคมในภาคตะวันออก ส่วนภาคอีสานมากที่สุดถึง ๓๔ เมือง ดังเช่น หนองคาย สุรินทร์ สกลนคร ยโสธร เป็นต้น

พระปรีชาญาณในการยกบ้านขึ้นเป็นเมือง และให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร โดยแม่น้ำโขงเปรียบเสมือนเส้นเขตแดนไทย จึงทำให้สยามสามารถปกป้องดินแดนอีสานไว้ทั้งหมด เมื่อฝรั่งเศสมาอ้างสิทธิบนดินแดนริมฝั่งขวาแม่น้ำโขง

การศึกษาที่สำคัญและยาวนานถึง ๑๔ ปี คือการที่สยามต่อสู้กับญวนเพื่อปกป้องดินแดนเขมรบางส่วน โดยทรงตั้งพระราชประสงค์ไว้ว่า มิได้ทรงหวังจะยึดสิ่งใดมาเป็นของสยาม เอาแต่พระเกียรติสืบไปในภายหน้าว่า ทรงกู้เมืองเขมรนี้ขึ้นไว้ไม่ให้พระพุทธรูปศาสนาเสื่อมสูญ

การศึกษาตลอดรัชกาลทำให้ทรงเร่งปรับปรุงทางการทหาร และทรงวางแผนปกป้องอธิปไตย และแผ่นดินไว้เป็นขั้นตอนอย่างแยบยล ทรงสร้างเมืองหน้าศึกเป็นเมืองหน้าด่านชายแดน พร้อมป้อมปราการ ๓ เมือง คือ กาญจนบุรีรับศึกพม่า จันทบุรีรับศึกญวน และสงขลารับศึกมลายู ทรงสร้างป้อมปราการรักษาแม่น้ำเจ้าพระยาและหัวเมืองชายทะเล

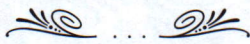
มีพระราชดำริให้ขุดคลองสำคัญหลายสายที่เป็นทั้งเส้นทางคมนาคม และเส้นทางยุทธศาสตร์ ดังเช่น คลองแสนแสบ หรือคลองบางขนก เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงที่บางขนก จังหวัดฉะเชิงเทรา

โปรดให้ซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์ และจัดสร้างเรือรบ ยิ่งกว่านั้นเป็นครั้งแรกที่ทหารต้องฝึกรบทางทะเลไปด้วย

ตลอดรัชสมัยด้วยพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปกป้องรักษาพระราชอาณาเขตสยามไว้ได้อย่างครบถ้วน ในขณะเดียวกันการที่มหาอำนาจตะวันตกค่อยๆรุกเข้ามายึดครองเขตแดนประเทศเพื่อนบ้าน ก็นับเป็นสิ่งบอกเหตุว่า การศึกกับเพื่อนบ้านจะลดถอยไปเรื่อยๆ พร้อมกับการคืบคลานเข้ามาของภัยคุกคามในรูปแบบใหม่ที่ราชอาณาจักรสยามต้องฝ่าฟันไปให้ได้

ตอนที่ ๔ การเจริญทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก

พุทธศักราช ๒๓๖๗ ปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ อังกฤษเปิดศึกกับพม่าเป็นครั้งแรก และได้สิ้นสุดลงประมาณ ๒ ปีถัดมาในพุทธศักราช ๒๓๖๙ โดยพม่าเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ สงครามครั้งนี้เป็นประหนึ่งกระจกบานใหญ่ให้พระองค์ทรงตระหนักถึงแสนยานุภาพทางการทหาร ศักยภาพทางการเมือง และเศรษฐกิจของชาติมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังแผ่เข้ามาประชิดเขตแดนพระราชอาณาจักรแล้ว

ด้วยเหตุนี้เมื่อทูตอังกฤษ ร้อยเอก เฮอร์ เบอร์นี (Capt. Henry Burney) เข้ามาเจรจาขอทำสัญญาสัมพันธไมตรีกับสยาม ซึ่งแม้จะใช้เวลาเจรจากันถึง ๕ เดือน ในที่สุดก็โปรดให้ตกลงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๖๙ นับเป็นสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าฉบับแรกที่สยามทำกับชาติตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สนธิสัญญาที่รู้จักกันในชื่อ **สนธิสัญญาเบอร์นี** นี้ ประเด็นหลักที่สยามเป็นฝ่ายได้เปรียบ คือ การที่อังกฤษแสดงความเคารพต่ออธิปไตยของสยามเหนือเมืองไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู ส่วนในด้านการค้า สยามต้องยกเลิกการผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า พ่อค้าอังกฤษสามารถค้าขายได้โดยเสรี โดยเสียภาษีปากเรือและอากรต่างๆ ตามระบบ

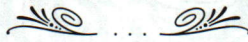
อีก ๖ ปีต่อมาในพุทธศักราช ๒๓๗๕ สหรัฐอเมริกาส่งคณะทูต นำโดย **นายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ต (Edmund Robert)** เข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับฝ่ายสยาม สนธิสัญญาที่ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๗๕ จึงนับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่สยามทำกับสหรัฐอเมริกา ในเวลาเดียวกันสยามก็เป็นประเทศแรกในกลุ่มประเทศตะวันออกที่สหรัฐอเมริกาทำสนธิสัญญาด้วย โดยข้อตกลงของทางการเมืองและการค้าของสนธิสัญญานี้ ทางฝ่ายสยามยังคงให้ยึดเนื้อหาสาระของ **สัญญาเบอร์นี** เป็นสำคัญ

ในเดือนเมษายนพุทธศักราช ๒๓๗๙ **ประธานาธิบดีแอนดรูว์ แจ็คสัน (Andrew Jackson)** ให้ **นายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ต** นำของขวัญชิ้นสำคัญมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระแสงดาบฝักทองจำหลักลายทอง สันดาบเป็นรูปช้าง โกร่งดาบเป็นรูปนกอินทรีอันเป็นส่วนหนึ่งของประจักษ์พยานของสัมพันธไมตรีระหว่างสองชาติจนถึงทุกวันนี้ ที่สำคัญพระราชวิเทโศบายต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่แสดงถึงพระปรีชาญาณอันกว้างไกล ได้สะท้อนชัดใน พระราชดำรัสที่ว่า

“การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะเรียนรู้อเอาไว้ ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...” สาระแห่งพระบรมราชวินิจฉัยมีเพียงเป็นจริงในรัชกาลต่อมา หากแต่ยังคงเป็นข้อเตือนใจคนไทยได้ทุกยุคทุกสมัยตราบจนปัจจุบัน

ตอนที่ ๕ สัมพันธภาพไทย จีน

ทุกปีในช่วงฤดูร้อน เรือสำเภาจีนจะเดินทางเข้ามาพร้อมสินค้าประเภทแพรไหม เครื่องกระเบื้องและอาหาร โดยมาจอดอยู่แถวปากคลองโอ่งอ่าง และตามชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จนประมาณเดือนกรกฎาคม สิงหาคมจึงออกเรือกลับไปพร้อมสินค้าที่จะไปขายในเมืองตน ในขณะที่ช่วงระหว่าง ๑ - ๓ ปี เรือสำเภาของไทยก็จะบรรทุกข้าว เหลือ พริกไทย ไม้ฝาง งาช้างและหนังสัตว์ออกไปแวะเวียนตามเมืองต่างๆ เช่น กวางตุ้ง ไหหล่า ฮกเกี้ยน และซีเกียง....

กล่าวได้ว่าเป็นบรรยากาศการติดต่อกับจีนซึ่งเป็นประเทศที่ราชอาณาจักรสยามค้าขายด้วยมากที่สุดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปเศรษฐกิจแบบใหม่เป็นการตลาดเพื่อส่งออกและการค้าเสรี ทรงลดบทบาทการค้าขายของหลวงลงเกือบหมด ทำให้ชาวจีนซึ่งมีความถนัดในการเดินเรือ ต่อเรือและค้าขายมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในสัมพันธไมตรีเชิงพาณิชย์ระหว่างสองประเทศ ประมาณกันว่าในจำนวนเรือสำเภาสยามเกือบร้อยละห้าที่ออกไปค้าขายกับจีนกว่าครึ่งเป็นของขุนนางและคหบดีชาวจีนเอง

ยิ่งกว่านั้นทรงส่งเสริมการปลูกอ้อยและแปรรูปเป็นน้ำตาล พร้อมทั้งสินค้าการเกษตรส่งออกอีกหลายชนิด ทำให้เกิดความต้องการแรงงานอิสระในไร่อ้อย ไร่พริกไทย ไร่สีข้าวและไร่น้ำตาล ในขณะเดียวกันเกิดอุตสาหกรรมต่อเรือและการขยายตัวของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ทั้งหมดล้วนได้อาศัยชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากมีความถนัดในลักษณะงานมากกว่าคนไทยซึ่งทำนา ทำสวนเป็นหลัก ประกอบกับช่วงเวลานั้น หลายเมืองของจีนเกิดภัยธรรมชาติ และจีนทำสงครามกับชาติตะวันตก ดังนั้นในเรือสำเภาจีนที่เข้ามาจอดในแผ่นดินสยามจึงมีชาวจีนอพยพติดเรือเข้ามาจำนวนมาก

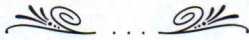
ชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในช่วงรัชกาลที่ ๓ ประมาณกันว่ามีจำนวนถึงสองแสนห้าหมื่นคน ด้านกรุงเทพฯ คนจีนรวมตัวกันอยู่ในบริเวณที่เป็นสำเพ็งในปัจจุบัน ในขณะที่บางกลุ่มลงตั้งหลักแหล่งแถบเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระมหากรุณาธิคุณอย่างมากมายแก่ชาวจีน โปรดให้สิทธิพิเศษเคลื่อนย้ายไปได้ทั่วพระราชอาณาจักร ชาวจีนจึงสามารถตั้งถิ่นฐาน ทำมาค้าขายปะปนกับคนไทย

ยิ่งกว่านั้นด้วยพระบรมราโชบายเศรษฐกิจแบบใหม่ คนจีนได้เข้ามาเป็นกลไกสำคัญ เช่น ประมูลเป็นเจ้าภาษีนายอากร เป็นผู้รับเหมาแรงงานภาคการเกษตรและอุตสาหกรรม จนต่อมาบางคนได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนาง และกลายเป็นขุนนางไทยสืบต่อมาอีกหลายรุ่น

และที่เห็นนี้คือวัดต่างๆ ที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คหบดี และขุนนางชาวจีนได้ออกเงินสร้างโดยเสด็จพระราชกุศล รวมไปถึงสถาปัตยกรรมผสมผสานไทย - จีน มากมายที่เกิดขึ้นในรัชกาล ทั้งหมดล้วนเป็นประจักษ์พยานถึงสัมพันธภาพระหว่างชาวไทยและชาวจีน ที่ผูกพันลึกซึ้งต่อเนื่องจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยในปัจจุบัน

ตอนที่ ๖ บำรุงการเกษตร ส่งเสริมอุตสาหกรรม

หลักวัดระดับน้ำจำลอง ซึ่งจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนครนี้ เป็นหลักฐานให้เห็นถึงการเก็บข้อมูลด้านอุทกวิทยาที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกว่า ๒๐๐ ปีมาแล้ว โปรดให้ตั้งเสาหินวัดระดับน้ำขึ้นน้ำลงในรอบปีของแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้ง **หลักวัดระดับน้ำ** และ **บัญชีน้ำฝนต้นข้าว** ล้วนเป็นเครื่องมือที่โปรดให้ใช้เก็บข้อมูลเพื่อเตรียมจัดการสถานการณ์น้ำและเกษตรกรรมในแต่ละปี แสดงให้เห็นถึงพระราชหฤทัยห่วงใยการทำมาหากินของราษฎร

นอกจากนี้โปรดให้ขุดลอกคลองหลายสายเพื่อเสริมสร้างระบบสาธารณูปโภค อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการส่งเสริมเศรษฐกิจดังเช่น คลองแสนแสบ คลองสุนัขหอน คลองบางขุนเทียน และคลองพระโขนง เป็นต้น พระราชกรณียกิจสำคัญในการพัฒนาด้านเกษตรกรรม คือ การที่ทรงส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อส่งออก นอกเหนือจากข้าวและไม้สัก พืชหลักคือ พริกไทย ปลูกกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันแถวเมืองระยองและจันทบุรี และที่สำคัญที่สุดคือ อ้อย โปรดให้ขยายพื้นที่ปลูกหลายเมืองใกล้พระมหานคร เช่น นครปฐม ฉะเชิงเทรา ราชบุรี และหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก และให้มีการแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์กลายเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งเป็นที่ต้องการอย่างสูงในตลาดโลก สร้างรายได้จำนวนมากให้ราชอาณาจักรสยาม

สินค้าอุตสาหกรรมอีกชนิดหนึ่งที่โดดเด่นของสยามในรัชสมัยของพระองค์ คือ การต่อเรือ ดังที่ **จอห์น ครอเฟิร์ด (John Crawford)** ทูตอังกฤษ บันทึกไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๓ ว่า

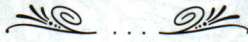
เรือที่ใช้เดินทะเลอยู่ทางตะวันออกนั้นในจำนวนเรือสำเภาขนาดใหญ่ ๘๙ ลำ เป็นเรือที่ต่อในสยามเสีย ๘๑ ลำ ด้วยเหตุว่าไม้ที่ใช้ในสยามมีคุณภาพดีและค่าต่อเรือถูกกว่าที่อื่นๆ จึงเป็นที่สนใจของชาวตะวันตกเป็นอันมาก สยามสามารถต่อเรือได้ประมาณ ๖ ถึง ๘ ลำต่อปี จนกลางรัชกาล เมื่อเรือกำปั่นอย่างฝรั่งเริ่มเป็นที่นิยม สยามก็สามารถต่อเรือกำปั่นใช้เอง ทั้งแบบเรือรบและเรือสินค้า เรือราชการที่ใช้ในการรบดังเช่น **เรือแก้วกลางสมุทร เรือพุทธอำนาจ เรืออุดมเดช** เป็นต้น

ด้วยความพร้อมทั้งพระราชทรัพย์และสมรรถนะของอุตสาหกรรมต่อเรือ และความสามารถของช่างต่อเรือ จึงโปรดให้สร้างเรือพระราชพิธีขึ้นใหม่อีก ๒๔ ลำ

พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการพัฒนาเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังเป็นจำนวนมาก นับว่าได้ทรงวางรากฐานความมั่นคงด้านเศรษฐกิจให้เห็นเป็นผลมาจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๗ พระบิดาแห่งการค้าไทย

ในช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อังกฤษได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองการค้าเข้ามายึดครองดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการเปลี่ยนแปลงเมืองภายใต้อาณานิคม เช่น ปีนัง สิงคโปร์ ให้เป็นสถานีการค้าเชื่อมโยงดินแดนแถบตะวันออกกับประเทศของตน สร้างความเติบโตอย่างรวดเร็วของการค้าระหว่างประเทศในภูมิภาค

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถปรับเปลี่ยนกิจการพาณิชย์ของราชอาณาจักรสยามให้ตอบสนองกลไกเศรษฐกิจโลกได้อย่างเท่าทัน ทรงสามารถพลิกสถานการณ์ดังกล่าวให้กลับมาเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองได้อย่างชาญฉลาด พระราชกุศโลบายประการแรก เมื่อสยามต้องลดบทบาทการค้าและรายได้ของกรมพระคลังสินค้า เพราะผลของสนธิสัญญาการค้ากับอังกฤษและอเมริกา ทรงส่งเสริมให้กลุ่มขุนนางและพ่อค้าชาวจีนในสยามจัดเรือสินค้าออกไปค้าขาย นับเป็นการริเริ่มเปิดตลาดการค้าเสรีขึ้นเป็นครั้งแรก ในขณะที่รายได้ของหลวงเพิ่มไปตามจำนวนสินค้าส่งออก โดยโปรดให้ปรับปรุงฐานภาษีอากรใหม่ ส่วนใหญ่เป็นภาษีสินค้าส่งออก ดังเช่น ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีเกลือ ภาษียาสูบ ภาษีน้ำมันมะพร้าว น้ำมันยาง เป็นต้น ทุกปีมีเรือสินค้าของสยามไปเทียบท่า เมืองมะละกา เมืองปีนัง ๓๐ ถึง ๔๐ ลำ เมืองสิงคโปร์ ๔๐ ถึง ๕๐ ลำ สยามเป็นฝ่ายได้เปรียบดุลการค้า มูลค่าส่งออกเป็นเงินประมาณกว่า ๑ ล้านรูปี ในขณะที่สินค้าเข้าเป็นเงินประมาณ ๗ แสนรูปี กล่าวได้ว่าทรงสร้างความแข็งแกร่งของการค้าระหว่างประเทศ หรือที่เรียกกันปัจจุบันว่าธุรกิจส่งออก ให้เป็นเสาหลักของเศรษฐกิจสยามเมื่อเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้ว

การพัฒนาการค้าแบบที่ ๒ ที่เป็นกลไกเสริมระบบเศรษฐกิจส่งออก คือ การสร้างสินค้าตัวใหม่และการสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้า ตัวอย่างเช่น การแปรรูปอ้อยเป็นน้ำตาลทราย จนถึงสินค้าชนิดใหม่ เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำมันยางนา น้ำมันถั่ว เป็นต้น

การพัฒนาการค้าประการที่ ๓ อันแสดงถึงความเข้าพระราชมุทิตายอย่างลึกซึ้งในระบบการขนส่งสินค้าและการคมนาคม เรียกกันปัจจุบันว่า การกระจายสินค้า ทรงสนับสนุนให้มีการต่อเรือกำปั่นแบบตะวันตกแทนเรือสำเภาจีน ด้วยเหตุที่เรือกำปั่นใช้เครื่องจักรและรูปร่างเพรียวกว่าจึงเดินทางได้เร็วกว่า รวมถึงมีขนาดที่สามารถบรรทุกสินค้าได้มากกว่าเรือสำเภา

ความเฟื่องฟูของการค้าทำให้เกิดการขยายตัวด้านการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพใหม่ๆขึ้น ราชอาณาจักรสยามมีรายได้มั่งคั่งเป็นเงินทุนให้ทรงสามารถทะนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์และบ้านเมืองให้รุ่งเรืองมั่นคง

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นคุณูปการอย่างใหญ่หลวงในการสร้างรากฐานการค้าของประเทศไว้เมื่อเกือบ ๒๐๐ ปีมาแล้ว ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๕๑ ด้วยสำนักเกิดทุนในพระเกียรติคุณและพระมหากรุณาธิคุณ ปวงชนชาวไทยจึงน้อมเกล้าฯ ถวายพระราชสมัญญาว่า **พระบิดาแห่งการค้าไทย**

ตอนที่ ๘ พระราชมรดกด้านเศรษฐกิจการคลัง

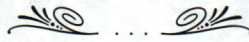
ข้อความตอนหนึ่งจากจดหมายเหตุในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บอกเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๔๘ เกิดภัยธรรมชาติในเขตนาแขวงกรุงเก่า การทำเกษตรกรรมเสียหาย จึงโปรดให้ดเก็บเงินอากรค่านาในปีนั้น

พระพุทธเจ้าอยู่หัวหามีพระทัยปรารถนาอาลัยกับเงินค่านาไม่ ทรงพระเมตตากับราษฎรมากกว่าเงินที่จะได้มาเป็นของหลวง.... จึงโปรดเกล้าฯว่า ในปีเถาะนี้ให้เรียกเงินค่านาจากราษฎรที่ทำนาโคคู่ แต่เฉพาะที่นาราชภูรลงมือเกี่ยวได้ผลเม็ดข้าว ที่นาราชภูรต้นข้าวแห้งเสียไปมิได้เก็บเกี่ยวผลเม็ดข้าวนั้น ให้ยกเงินค่านาพระราชทานแก่ราษฎรเจ้าของที่นาที่ต้นข้าวแห้งเสียไป ความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงปัญหาความไม่แน่นอนของรายได้แผ่นดินจากการจัดเก็บ **อากรนา** ทรงปรับลดหย่อนไปตามเหตุการณ์เพื่อช่วยเหลือราษฎรเป็นหลัก เช่นเดียวกับปัญหาการจัดเก็บ **อากรสวน** ซึ่งคิดตามจำนวนชนิดของผลไม้และขนาดของต้น อย่างไรก็ตามเกิดน้ำท่วมใหญ่ในรัชสมัย ต้นไม้ล้มตายมาก พระราชทานเมตตาให้เสียอากรตามจำนวนต้นไม้ที่เหลืออยู่ จึงกล่าวได้ว่า ทรงต้องใช้พระปรีชาสามารถในการปรับปรุงวิธีการจัดหารายได้มาเป็นเงินงบประมาณใช้จ่ายในแผ่นดิน ด้าน **ภาษีปากเรือ** ซึ่งหลวงเรียกเก็บตามอัตรา เรือมีสินค้าเก็บภาษีวาละ ๑,๗๐๐ บาท เรือเปล่าเก็บวาละ ๑,๕๐๐ บาท โปรดให้เจ้าพนักงานเข้มงวด ด้วยมีเรือสินค้าหลายลักษณะเข้ามาค้าขาย เมื่อการค้าเฟื่องฟูมากยิ่งขึ้นทรงตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่ ๓๔ อย่าง เช่น ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำมันต่างๆ ภาษีกะทะ ภาษีเนื้อแห้งปลาแห้งต่างๆ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบให้เอกชนประมูลเป็นผู้จัดเก็บภาษีอากรแทนหลวง เรียกว่า **ระบบเจ้าภาษินายอากร** โปรดให้ควบคุมการจัดเก็บภาษีอากรให้เป็นไปอย่างสุจริตยุติธรรมมิให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราษฎร

ตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางระบบเศรษฐกิจการคลังด้วยความละเอียดถี่ถ้วน รอบคอบมัธยัสถ์ ทรงพลิกแพลงการจัดหารายได้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของบ้านเมืองโดยหลีกเลี่ยงความเดือดร้อนของประชาชน ทรงเป็นนักเศรษฐกิจที่เชี่ยวชาญ ทำให้เกิดรายได้หลักที่เพิ่มพูนจากการค้าต่างประเทศ ในรัชสมัยของพระองค์มีเงินรายได้แผ่นดินสามารถจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีให้เหล่าขุนนางข้าราชการได้ถ้วนหน้า นับแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ทรงมีเงินใช้ปรับปรุงกองทัพ ปกป้องพระราชอาณาจักร ที่สำคัญที่สุด ทรงสามารถเก็บเงินแผ่นดินส่วนหนึ่งไว้ที่เรียกว่า **เงินถุงแดง** ส่วนใหญ่เป็นเหรียญเม็กซิกันที่ไทยเรียกว่า **เงินเหรียญนก** ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ **เงินถุงแดง** นี้ก็ได้ใช้เป็นเงินค่าปรับจากการสู้รบ ช่วยให้ราชอาณาจักรสยามผ่านพ้นวิกฤติ ดำรงความเป็นเอกราชมาได้จนทุกวันนี้

ตอนที่ ๙ เปิดสยามรับวิทยาการแผนใหม่

พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตเรียกว่า **กุฎจีน** ฟังธนบุรีนี้ เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนชาวต่างชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

นับแต่มีชนนารีชาวอเมริกันคนแรก **เดวิด เอเบิล (David Abeel)** ได้เดินทางเข้ามาพำนักในสยามประเทศเมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๗๔ หลังจากนั้นได้มีมิชชันนารีชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวอเมริกันทยอยเข้ามาสู่ดินแดนสยามอย่างต่อเนื่อง แม้มุ่งหวังเรื่องการเผยแพรศาสนา แต่ความรู้และวิทยาการตะวันตกด้านต่างๆ ที่ติดตัวเหล่ามิชชันนารีพวกนี้เองที่เป็นจุดเปลี่ยนในด้านการศึกษาและวิทยาการครั้งสำคัญในรัชกาลที่ ๓ อันเป็นการเปิดโลกทัศน์ชาวสยามไปสู่การรับรู้วิทยาการด้านต่างๆ ดังเช่น การศึกษาภาษาอังกฤษ การพิมพ์ วิทยาการด้านอาวุธและการต่อเรือ และโดยเฉพาะด้านการแพทย์และสาธารณสุข ดังเช่นเหตุการณ์เมื่อนายแพทย์ชาวอเมริกัน **แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley)*** ทำการผ่าตัดพระภิกษุที่กระตุกแขนแตกจากเหตุไฟพะเนียงระเบิดในงานฉลองวัดประยุรวงศาวาส อันเป็นการเริ่มต้นการแพทย์ด้านศัลยกรรมในสยามเป็นครั้งแรก นอกจากนั้นยังมีคนทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมือง เช่น อยุธยา ปากน้ำ มารับการรักษาจากหมอบริดเลย์ ในรอบสองปีถึงกว่า ๕ พันคน

ที่สำคัญคือน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมการหลังไหลเข้ามาของวิทยาการตะวันตก ดังเช่น ทรงให้หมอบริดเลย์ทดลองปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษให้ข้าราชการ ทรงพอพระราชหฤทัยมาก ได้พระราชทานรางวัลให้คณะหมอและโปรดให้หมอหลวงทดลองทำบ้าง

นอกจากนั้น เมื่อคราวเกิดอหิวาตกโรคระบาด โปรดให้นายแพทย์ชาวอเมริกัน **แซมมวล เฮาส์ (Samuel House)**** ช่วยโดยใช้การแพทย์และสาธารณสุขแผนใหม่ มีการใช้ยาฆ่าเชื้อโรค เช่น แอลกอฮอล์ **ผลสมการบูร** ป้องกันการระบาดได้ผลดี และเมื่อหมอบริดเลย์ตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงเทพมหานคร ก็โปรดให้พิมพ์ **ใบประกาศห้ามสูบบุหรี่** จำนวนกว่าหมื่นฉบับ เผยแพร่แก่ประชาชนในพุทธศักราช ๒๓๘๒

ช่วงเวลาเข้ามาของมิชชันนารีตะวันตกตรงกับช่วงที่มหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอิทธิพลทางการเมือง และการค้าเข้ามาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางพระองค์ส่งเสริมวิทยานี้เองที่มีส่วนเปิดทางให้ชาวสยามหัวก้าวหน้าหลายกลุ่มให้ความสนใจ ขวนขวายหาความรู้ทั้งด้านภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตก ดังเช่นกลุ่มพระราชวงศ์ คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระวชิรญาณเถระ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวงศาสนิท หรือกลุ่มขุนนาง เช่น จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และหมอมราโชทัย เป็นต้น

พระราชวงศ์ ขุนนาง และชาวสยามที่เรียนรู้วิทยาการตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กลายเป็นกำลังสำคัญให้ราชอาณาจักรสยามปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสยามใหม่ในรัชกาลต่อมา

* Dr. Dan Beach Bradley เป็นมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ชาวอเมริกัน สำเร็จการศึกษาวิชการแพทย์จากสหรัฐอเมริกา นำหลักวิชาการแพทย์สมัยใหม่และการพิมพ์เข้ามาเผยแพร่ในเมืองไทย

** Dr. Samuel Reynolds House เป็นศาสนทูตชาวอเมริกัน สังกัดคริสตจักรเพรสไบทีเรียน เดินทางมาเผยแพร่คริสต์ศาสนา โปรเตสแตนต์ มีส่วนช่วยในการทำสนธิสัญญาและการศึกษา

ตอนที่ ๑๐ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย หมื่นพรหมสมพัตรสร หรือ นายมี มหาดเล็ก ในรัชกาล ได้บรรยายไว้ถึงพระราชหฤทัยเลื่อมใสพระพุทธศาสนาของพระองค์ ความตอนหนึ่งว่า

ทูลเรื่องอื่นมิได้ขึ้นเหมือนเรื่องวัด
เวียนแต่ตรัสถามไถ่ให้ไผ่ฝัน
ถึงวัดนั้นวัดนี้เป็นนิรันดร์
ถึงเรื่องปั้นเขียนภาพสลักกลึง

ด้านถาวรวัตถุ ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่างๆไว้ถึง ๗๓ วัด วัดที่โปรดให้สร้างใหม่ ๓ วัด คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชบพิธดาราม และวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดที่บูรณะปฏิสังขรณ์เหมือนสร้างขึ้นใหม่เกือบทั้งหมด เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดราชโอรสาราม วัดประจำรัชกาลของพระองค์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดประจำรัชกาลสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช วัดสุทัศนเทพวราราม วัดสระเกศ วัดยานนาวา ล้วนมีโบราณวัตถุทั้งงดงามแสดงเอกลักษณ์ของพระอารามนั้นๆ

ทรงสร้างคัมภีร์ต่างๆ ทดแทนที่สูญหายด้วยภัยเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ในพุทธศักราช ๒๓๘๕ โปรดให้พระเถระผู้ใหญ่ไปสืบพระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา อัญเชิญพระคัมภีร์ปิฎกมาคัดลอกในสยามเพื่อให้ครบทั้ง ๔๐ คัมภีร์ ใช้เวลาคัดลอก ๑ ปีจึงอัญเชิญกลับ

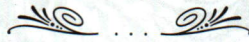
ด้านการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมในพระอาราม มีการสอบพระบาลีสนาทหลวงอย่างเคร่งครัด ดังเรื่องราวเมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๔ มีพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงฟังแปลพระไตรปิฎกเป็นเวลาติดต่อกันถึง ๒๕ วัน ยังไม่มีภิกษุสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกถึงขั้นเปรียญเอก โท ทรี และจัตวา ทรงห่วงใยว่าพระพุทธศาสนาจะเศร้าหมองขาดการสืบทอด ทรงอาราธนาพระราชอาคันตุกะทั้งปวงว่า

กระทำซึ่งพระพุทธศาสนาให้เหมือนสระโบกขรณีมีดอกปทุมชาติเกิดคอยกันเป็นชั้นๆ ชั้นที่มีดอกอันบานแก่ แลชั้นมีดอกอันแก่พึงจะบาน พึงจะแย้มกลีบ และเกสรที่มีดอกอ่อนพึงจะผุดพระพุทธศาสนาถ้ารุ่งเรืองไปด้วยพระภิกษุสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเป็นชั้นๆ ดังนี้แล้ว...อันว่ากลีบสุคันธรสคือคุณธรรม ก็จะมีขจรตระหลิบไปในที่ทวนลมและตามลม... คณะสงฆ์ทั้งปวงต่างสนองพระราชประสงค์จะมีพระภิกษุสามเณรที่รู้เปรียญในปีถัดมาถึง ๖๖ รูป

ที่สำคัญในรัชสมัยของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระวชิรญาณเถระ ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น เพื่อปรับปรุงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ให้เคร่งครัด พระองค์ทรงส่งเสริมและอาราธนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระวชิรญาณเถระ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารจนตลอดรัชกาล

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทั้งทางด้านถาวรวัตถุ ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อสืบอายุพระศาสนาล้วนได้สร้างให้แผ่นดินไทยเป็นแผ่นดินของชาวพุทธที่รุ่งเรือง มั่นคง トラบจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๑๑ พัฒนาชาวสยามด้วยศีลธรรมจรรยาและวิชาการ

โคลงจินตามณี ประถม ก กา และปฐมมालา หนังสือ ๓ เล่มนี้ นับเป็นตำราเรียนที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตั้งพระราชหฤทัยส่งเสริมการศึกษาของราชภูมิต้น นอกจากโปรดให้ตั้งโรงงานเพื่อพระราชทานอาหารเลี้ยงเด็กแล้ว ยังได้อาราธนาพระสงฆ์มาสอนหนังสือเด็กที่โรงงานพร้อมไปด้วย เปรียบเสมือนเป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรก อีกประการหนึ่ง ทรงสนับสนุนการสั่งสอนในรูปวรรณคดีทางพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระองค์ มีการจัดทำวรรณคดีทางพุทธศาสนาสำคัญหลายเล่ม ดังเช่น **ปัญญาสชาดก** และ**มิลินทปัญหา** เป็นต้น มีการ **แปลบทสวดและหนังสือจากภาษาขอมเป็นภาษาไทย** นอกจากนี้ โปรดให้สตรีในราชสำนักช่วยกันคัดลอกบทสวดออกแจกจ่ายเผยแพร่ นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนาของราชภูมิต้น พร้อมไปกับการเปิดโอกาสการศึกษาของผู้หญิง

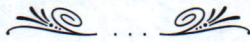
พระราชดำริให้วัดเป็นศูนย์การเรียนรู้และบำรุงด้านศีลธรรมจรรยา เห็นได้ชัดอีกแห่งหนึ่งที่**วัดยานนาวา** วัดนี้เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อ **วัดคอกควาย** เมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ โปรดให้สร้างพระเจดีย์มีฐานเป็นสำเภานาขนาดเท่าเรือสำเภาจริง ทั้งนี้เพื่อเป็นคติแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีธรรมในพระเวสสันดรชาดกที่อุปมาสำเภาเป็นยานนำสรรพสัตว์ข้ามโอฆสงสาร อันหมายถึงหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ในเวลาเดียวกันเพื่อเป็นหลักฐานสอนให้ผู้คนรู้จักเรือสำเภา ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเรือสินค้าสำคัญในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พร้อมกันนี้ได้พระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า **วัดยานนาวา**

จาริกตำราความรู้ที่ วัดราชโอรสาราม นี่ก็เป็นอีกสถานที่หนึ่ง ซึ่งแสดงถึงความใฝ่พระราชหฤทัยที่จะให้วัดเป็นสถานศึกษาที่เปิดกว้างสำหรับราชภูมิต้น นับว่าเป็นสุดยอดแห่งอาศรมทางปัญญาที่พระราชทานไว้ คือ **จาริกสรพรวิชาความรู้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือวัดโพธิ์** โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์ พระอารามนี้ขึ้นใหม่เกือบทั้งวัด ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๓๗๕ **จาริกที่วัดโพธิ์**นี้แบ่งออกเป็นหมวดหลักๆ คือ **หมวดเวชศาสตร์** ได้แก่ ความรู้ด้านแพทย์ และยาแผนโบราณ ตำราการนวดต่างๆ อีกหมวดหนึ่งเป็น **หมวดวรรณคดีคำสอน ตำราพิชัยสงคราม และ ความรู้ด้านภูมิศาสตร์** โดยจาริกสรพรวิชาเหล่านี้ลงบนแผ่นศิลาประดับไว้ที่ผนังพระวิหาร พระระเบียง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเล่าเรียนศึกษาได้ตามอัธยาศัย โปรดให้ปั้นหล่อ **ฤาษีคัตตน** เป็นการสอนเรื่องกายภาพบำบัด พร้อมทั้งมีการปลูกพืชพรรณต่างๆ ให้ศึกษาควบคู่ไปกับตำราสมุนไพรไทย จาริกสรพรวิชาที่วัดโพธิ์นี้เป็นเสมือนมหาวิทยาลัยด้านอาชีวศึกษาและมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกของชาติ พุทธศักราช ๒๔๕๑ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโกได้ประกาศยกย่องให้จาริกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำของโลก แห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก^๑

ทุกวันนี้ยามใดที่ชาวไทยและชาวต่างประเทศได้มาศึกษาหาความรู้จากอาศรมแห่งปัญญาที่วัดโพธิ์นี้ ย่อมเป็นเครื่องย้ำถึงพระมหากรุณาธิคุณ และคุณค่าของพระราชมรดกด้านการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้แก่ชาวไทยและชาวโลก

^๑ แผนงานความทรงจำแห่งโลกของยูเนสโก ได้ขึ้นทะเบียนจาริกวัดโพธิ์เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้ขึ้นทะเบียนจาริกวัดโพธิ์ เป็นเอกสารมรดกความทรงจำในระดับนานาชาติด้วย

ตอนที่ ๑๒ สถาปัตยกรรมในรัชสมัย

ภาพ **พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม** ตั้งสูงตระหง่านงดงามอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา นับเป็นภาพสัญลักษณ์แผ่นดินสยามที่รู้จักกันมากกว่าร้อยปี โดยเฉพาะความเด่นสง่าของพระปรางค์องค์ประธานหลัก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้สร้างเสริมจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้เริ่มไว้ คือจากเดิมสูง ๘ วา ให้สูงขึ้นถึง ๓๕ วา หรือประมาณ ๖๖ เมตร และที่น่าอัศจรรย์ คือ องค์พระปรางค์ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากตลิ่งเพียงประมาณ ๙๐ เมตร อีกทั้งมีขนาดสูงใหญ่ มีปริมาตรทึบ น้ำหนักมาก ตั้งอยู่บนดินอ่อน ในพื้นที่ที่เป็นท้องคุ้งน้ำ แต่องค์พระปรางค์ก็มีความแข็งแกร่งมั่นคงเป็นศรีสง่าของแผ่นดินมาโดยตลอด ย่อมเป็นเครื่องแสดงถึงภูมิปัญญาของช่างไทย และพระอัจฉริยภาพด้านสถาปัตยกรรมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญ ลักษณะงานย่อมุมเหลื่อมสลัที่เรียกกันว่า **ย่อมุมไม้สิบสอง** นั้น ได้ทำอย่างประณีตซ้อนสลัจนทำให้องค์พระปรางค์ไม่เป็นเหลี่ยมคม แต่กลับมีมิติ เกิดแสงเงาที่เน้นให้ดูงามเด่นและสูงสง่า

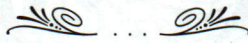
นอกเหนือจาก**พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม**แล้ว ความเปลี่ยนแปลงด้านสถาปัตยกรรมหลายประการได้เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ที่เด่นชัดคืองานสถาปัตยกรรมของวัดวาอารามทั้งหลาย เห็นได้จากพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ พระปรางค์ ชุมประตู่ ซึ่งมีเอกลักษณ์เป็น**สถาปัตยกรรมพระราชนิยม** ดังเช่น รูปแบบโครงสร้างอาคาร โปรดให้เปลี่ยนมาใช้งานปูนปั้นแทนงานไม้ เพื่อให้ทนทาน ดูแลซ่อมแซมได้ง่าย แต่แสดงให้เห็นความโอ่อ่า แข็งแกร่ง สง่างาม เสาระเบียงสูงใหญ่รับหลังคา ไม้บัวหัวเสา อาคารตั้งบนฐานสูง ๓ ชั้น ชั้นบันไดสูง ด้านการตกแต่ง โปรดให้ผสมผสานวัสดุตกแต่งแบบจีน เช่น กระเบื้องเคลือบเข้ากับสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างงดงาม เกิดงานศิลปกรรมที่เรียกว่าปูนปั้นประดับเครื่องกระเบื้องเคลือบ มีการลดรูปแบบงานไม้ที่เป็นข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ลง เปลี่ยนเป็นตกแต่งประดับประดาด้วยเครื่องกระเบื้องหลากสี อย่างประณีตงดงามที่หน้าบัน ดังที่เห็นได้จากหน้าบันพระอารามต่างๆ

รูปลักษณ์ของสถาปัตยกรรมซึ่งงดงามที่สุด ที่มีพระราชดำริให้จัดสร้างขึ้น คือ โปรดให้นำรูปแบบมณฑกษัตริย์มาขยายแบบเป็นทรงของส่วนยอดอาคาร เรียก **เรือนยอดทรงมณฑกษัตริย์** ว่า **กษัตริย์เรือนยอดลักษณะนี้** ปรากฏในหลายแห่ง เช่น ชุมประตู่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ชุมจัตุรมุขวัดอรุณราชวราราม และที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้ที่ถือกันว่าเป็นสถาปัตยกรรมซึ่งมีลักษณะสมบูรณ์สวยงาม คือ **ชุมยอดมณฑกษัตริย์ของเศวตกษัตริย์วิหารยอด** อาคารหลังนี้เป็นที่รู้จักกันหลายชื่อว่า **วิหารยอด** หรือ**วิหารขาว**

กล่าวได้ว่า ทั้งหมดล้วนเป็นสถาปัตยกรรมพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สวยงามคงทนสืบทอดมาเป็นมรดกสถาปัตยกรรมไทยจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๑๓ ความรุ่งเรืองแห่งศิลปกรรม

ประติมากรรมรูปยักษ์ทวารบาลประดับลายเบญจรงค์ทรงเครื่องที่วัดอรุณราชวราราม รูปหล่อซึ่งมีรูปลักษณะดัดแปลงมาจากรูปสัตว์ตามคตินิยมไทยที่เรียกว่า **รูปสาบแปลง** นี้ ล้วนเป็นตัวอย่างของงานประติมากรรมที่รังสรรค์ขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมรักษารูปแบบศิลปกรรมไทย พร้อมทั้งพัฒนามาเป็นเอกลักษณ์ศิลปะแห่งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งทางความคิดและรูปแบบอันงดงาม งานประติมากรรมที่โปรดให้สร้างสรรค์อีกมากมายในรัชสมัย ดังเช่น งานปั้นหล่อรูปภาพพระรณนาพุทธประวัติ งานประติมากรรมภาพเปรียญบุคคลในพุทธประวัติที่เห็นนี้เป็นรูปหล่อภิกษุณี^๑ จำนวน ๕๒ รูป แสดงอิริยาบถต่างๆ งานแกะสลักหินทรายเป็นตัวละครในวรรณคดีไทย^๒

ที่สำคัญยิ่ง คือ การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระอุโบสถและพระวิหารที่ประดิษฐานอยู่ในพระอารามหลวงดังเช่น **พระพุทธรูปโลกเชษฐ** พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม **พระพุทธรูปโลกาภินันท์** พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น ส่วนที่ประดิษฐานอยู่ในพระอารามซึ่งราษฎรร่วมสร้าง เช่น พระพุทธรูปปฏิมาวัดเครือวัลย์วรวิหาร พระพุทธรูปปฏิมาประธาน ๒๘ พระองค์ในพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์ เป็นต้น

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องพุทธประวัติและเรื่องไตรภูมิที่วัดสุวรรณารามที่เห็นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชดำริในการจรรโลงสร้างงานจิตรกรรมให้เป็นทั้งการเจริญศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และเป็นการฟื้นฟู พัฒนาศิลปกรรมแขนงนี้ให้เจริญรุ่งเรือง งานจิตรกรรมในรัชสมัยของพระองค์ มีทั้งที่เป็นการเขียนลงลายประดับฝาผนัง และเสาศระอุโบสถตามคตินิยมไทยประเพณี และที่ทรงริเริ่มจนเป็นเอกลักษณ์ใหม่ทั้งดงามแปลกตา คือ การเขียนรูปภาพเล่าเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะจิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติและเรื่องไตรภูมิตามผนังพระอารามต่างๆ

ยิ่งกว่านั้น รัชสมัยพระองค์เป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่ประณีตศิลป์หลายแขนงได้รับการทะนุบำรุงและรังสรรค์ขึ้นใหม่ตามพระราชนิมยจนมีความรุ่งเรืองถึงขีดสุด ที่นับว่าโดดเด่น เช่น **งานประดับมุก** โปรดให้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ เป็นการประดับเป็นรูปภาพเล่าเรื่องแทนทำเป็นลวดลายตามแบบเดิม งานประดับมุกที่เป็นจิตรศิลป์ชิ้นเอก เช่น **บานประตูมุกเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ๔** คู่ประจำประตูพระอุโบสถ และ **การประดับมุกเป็นภาพมงคล ๑๐๘** ที่พื้นฝาพระบาทพระพุทโธไสยาสน์ในพระวิหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ทรงฟื้นฟูศิลปกรรมประเภทงานประดับกระจกสี งานประดับเครื่องกระเบื้องถ้วยกระเบื้องเคลือบ ซึ่งล้วนมีพระราชดำริเพิ่มเติมให้เกิดกลวิธีการประดิษฐ์ที่ละเอียดประณีตสวยงามยิ่ง

ด้วยพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจพระราชหฤทัย ประกอบกับพระราชนิยมในงานช่างศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงรุ่งเรือง งดงามเป็นศรีแห่งแผ่นดินโดยแท้

^๑ รูปหล่อภิกษุณี หรืออริยสาวิกา ซึ่งได้รับเอตทัคคะ หล่อด้วยดินเผาที่วัดเทพธิดาราม

^๒ ตัวละครนี้มีลักษณะเป็นคู่ตัวเอกในบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๔ คู่ คือ รูปหนุมานคู่กับนางมัจฉา รูปไกรทองคู่กับนางวิมาลา รูปเจ้าเงาะคู่กับนางรจนา และพระส่อนคู่กับนางมโนห์รา ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ตอนที่ ๑๔ พระราชมรดกด้านพุทธศิลป์

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ได้ประดิษฐานมานานถึง ๔๒ ปีแล้ว วัดอุสถานต่างๆ ที่เคยเป็นศรีสง่าแห่งพระมหานคร และส่วนใหญ่เป็นงานไม้ได้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา จึงนับเป็นพระราชกิจสำคัญที่ต้องทรงทะนุบำรุงขึ้นใหม่ มีทั้งที่ทรงสร้างใหม่ และทรงบูรณปฏิสังขรณ์ ดังเช่น โปรดให้สร้าง **พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท** ในพระบรมมหาราชวัง ทรงสร้าง**พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม** ให้สูงสง่าเป็นมหาเจดีย์แห่งพระมหานคร ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** และ**วัดพระศรีรัตนศาสดาราม**

ด้วยพระราชหฤทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับกิจการพาณิชย์ในรัชสมัยเจริญก้าวหน้าอย่างมาก เกิดโภคทรัพย์อุดมสมบูรณ์ทั้งในสวนราชสำนักและราษฎร จึงทรงอุทิศทั้งพระราชทรัพย์มหาศาลและกำลังพระวรกายในการฟื้นฟู และรังสรรค์งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแขนงต่างๆ ให้รุ่งเรือง สวยงามอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อนดังที่ **หมื่นพรหมสมพัตรสร** หรือนายมิมหาดเล็กในรัชกาลได้เขียนเพลงยาวบอกเล่าถึงพระราชศรัทธาอันยิ่งใหญ่ตอนหนึ่งว่า

แต่ทรงสร้างพระอาวาสทั่วราชอาณาจักร

ตั้งแต่กาลวัดราชโอรสา

จนเสร็จวัดทั้งปวงที่ล่วงมา

สิ้นอิฐผาปูนกระเบื้องชนเปลืองเต็ม

แม้รวบรวมครบเข้าทั้งเก่าใหม่

ประมาณใหญ่สักเท่าภูเขาเฉลิม

ทั้งน้ำเชื่อน้ำรักที่ตักเต็ม

สิริเพิ่มกันเข้าเท่าวันที่

งานศิลปกรรมต่างๆ ที่โปรดให้สร้างโดยมุ่งเน้นการบำรุงพระพุทธศาสนาและเป็นมงคลแห่งแผ่นดิน เช่น **พระพุทธไสยาสน์** พระประธานในพระวิหารวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระพุทธรูปฉลองพระองค์ รัชกาลที่ ๑ ถวายพระนามว่า **พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์** รัชกาลที่ ๒ ถวายพระนามว่า **พระพุทธเลิศหล้านภาลัย**^{*} ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แก้สร้อยพระนามใหม่เป็น **นภลัย** พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ออกนามแผ่นดินตามพระพุทธปฏิมาว่า **แผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** และ**แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้านภาลัย** นับเป็นการตั้งนามแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นครั้งแรก เช่นเดียวกับมีพระราชดำริริเริ่มให้หล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา

สถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนาที่เห็นนี้คือ **โลหะปราสาท วัดราชนัสดารามวรวิหาร** โปรดให้สร้างขึ้นแทนพระเจดีย์อย่างประณีต สง่างาม นับเป็นแห่งที่ ๓ ของโลก

^{*} ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

โดยกำหนดให้โครงสร้างอาคารเชื่อมโยงกับหัวข้อธรรมะแห่งการหลุดพ้น ที่เรียกว่า โพธิ
ปักขียธรรม ๓๗ ข้อ คือ ยอดของโลหะปราสาท ๓๗ ยอด ชั้นที่ ๑ ๓ และ ๕ เป็นคูหาไม้ระเบียงรอบ ชั้น
ที่ ๒ ๔ และ ๖ เป็นคูหาจตุรมุข ชั้นที่ ๗ เป็นยอดกลาง ทุกยอดล้วนเป็นทรงมณฑปยอดโลหะ นับเป็น
สถาปัตยกรรมสร้างสรรค์ใหม่ในรัชสมัย ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพระราชมรดกด้านพุทธศิลป์ที่เป็นที่ชื่นชม
ยกย่องทั่วโลก

ตอนที่ ๑๕ ยุคทองแห่งต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น มหาอำนาจตะวันตกได้แผ่อิทธิพลทางการเมืองและการค้าเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอังกฤษ ได้ยึดครองปีนัง สิงคโปร์และพม่า ราชอาณาจักรสยามจึงเข้าสู่ช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการเผชิญกับภัยรูปแบบใหม่ของการปรับเปลี่ยนจากสยามเก่าสู่สยามใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสามารถนำพาพระราชอาณาจักรผ่านพ้นภัย ด้วยพระบรมราโชบายในการปรับปรุงและสร้างความรุ่งเรือง เข้มแข็งให้ประเทศในทุกด้าน จนเป็นยุคทองแห่งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ด้านการปกครอง ทรงปราบปรามศึกญวนและศึกเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้เรียบร้อย โปรดให้จัดสร้างป้อมปราการ เรือรบ จัดระบบปกครองหัวเมืองใหม่โดยยกบ้านขึ้นเป็นเมือง เช่น ที่ภาคอีสานพร้อมกันนั้น ทรงปราบฝิ่นอย่างเด็ดขาด

ด้วยพระปรีชาสามารถด้านการค้า ทรงสร้างความเข้มแข็ง มั่งคั่ง ด้วยการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการวางระบบภาษีนายอากร ทรงทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เป็นการทำสนธิสัญญาการค้าและการเจริญทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตกเป็นครั้งแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพัฒนาพืชผลสินค้าเกษตรไปสู่อุตสาหกรรมส่งออก เช่น น้ำตาลทราย ข้าว และพริกไทย จนถึงอุตสาหกรรมต่อเรือ คุณูปการใหญ่หลวงในการทรงวางรากฐานทางการค้าไว้เมื่อ ๒๐๐ ปีมาแล้ว ปวงชนชาวไทยจึงน้อมเกล้าฯ ถวายพระราชสมัญญาว่า **พระบิดาแห่งการค้าไทย** เมื่อพุทธศักราช ๒๕๕๑ ที่สำคัญ เงินที่ทรงออมไว้จากการค้า ซึ่งเรียกว่า **เงินถุงแดง** ได้ใช้เป็นเงินค่าปรับให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อวิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒ ในรัชกาลที่ ๕

พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งคือ การสร้างความเข้มแข็งทางสังคม ด้วยการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ ไว้ ๗๓ วัด

โปรดให้สร้างสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ที่เป็นสัญลักษณ์และศรีสง่าของแผ่นดิน ทรงส่งเสริมให้วัดเป็นสถานศึกษา โดยเฉพาะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พุทธศักราช ๒๕๕๑ องค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้ประกาศยกย่องให้จาริกวัดโพธิ์เป็นมรดกความทรงจำของโลก แห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

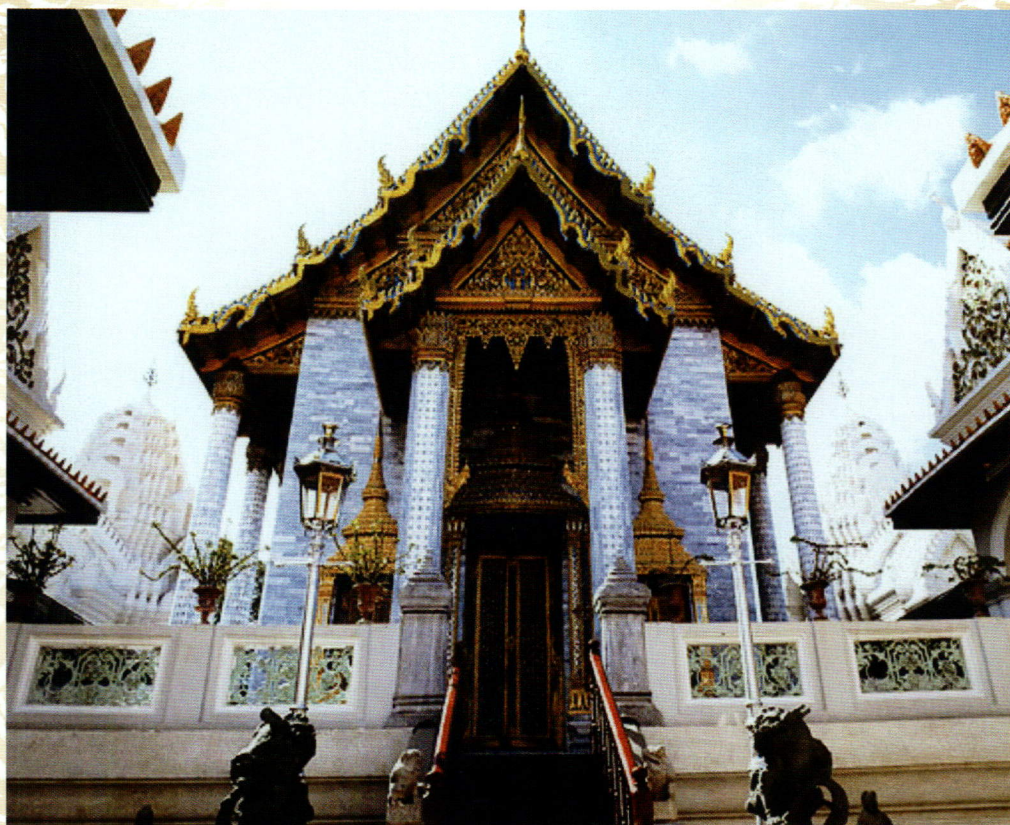
ตลอดเวลา ๒๗ ปี แห่งการครองราชย์ จึงเปี่ยมไปด้วยพระราชภาระอันหนักยิ่ง ในการบำรุงรักษาพระราชอาณาจักรและราษฎรจนถึงพุทธศักราช ๒๓๙๔ วันพุธที่ ๒ เมษายน พระองค์เสด็จสวรรคต โดยได้มีพระราชดำรัสสุดท้ายก่อนสวรรคตไว้ด้วยความห่วงใยแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ว่า

“การศึกษาสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดี ควรจะเรียนร่ำเอาไว้ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปทีเดียว”

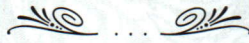
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๔

ตอนที่ ๑ : เสด็จขึ้นครองราชย์

ณ มุกกำแพงแก้วพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านเหนือเมื่อการสถาปนาพระ
อารามใกล้แล้วเสร็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงพระเยาว์ได้ตามเสด็จสมเด็จพระ
ราชบิดาเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช
เหตุการณ์วันนั้นประทับในพระราชหฤทัยไม่ทรงลืม เพราะมีพระราชดำรัสด้วยพระเมตตาอ้างว่า **มีพระสิริ
รูปเป็นอันงาม** โปรดให้พาไปทอดพระเนตรรูปเขียนเรื่องราวเกียรติที่พระกระเบียง จากนั้นไม่นาน สมเด็จพระ
บรมอัยกาธิราชเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถ
เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี เมื่อทรงเจริญ
พระชนมายุได้ ๙ พรรษา สมเด็จพระบรมชนกนาถ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ฯ

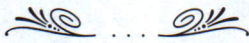
ทรงศึกษาวิชาสำหรับขัตติยราชกุมารเช่น อักษรสยาม วิชาขกรกรรม และการใช้อาวุธทั้ง
ปวง เมื่อมีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์ แล้วจึงทรงบรรพชาเป็นสามเณร
ต่อมาในพุทธศักราช ๒๓๖๗ โปรดให้อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จจำพรรษา ณ วัดสมอ
ราย ได้เพียง ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งพระบรม
ราชจักรีวงศ์ เจ้าฟ้าพระมงกุฎจึงพอพระราชหฤทัยครองผ้ากาสาวพัสตร์จนตลอดรัชกาลที่ ๓

ช่วงเวลาที่ทรงอยู่ในสมณเพศทรงพระอุตสาหะ ศึกษาพระพุทธรูป พระปริยัติธรรม
จนแตกฉาน เสด็จจาริกไปนมัสการเจดีย์สถานทีกร้างอยู่ในบ้านเมืองโบราณ ทรงพบหลักฐานทาง
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี คือ **พระแท่นมณีคศิลา** และ**จารึกสุโขทัย ๒ หลัก** ทรงพากเพียรอ่านจน
ได้ความรู้เรื่องกรุงสุโขทัยและการประดิษฐ์อักษรไทย ตัวเลขไทย ซึ่งมีมานานกว่า ๗๐๐ ปี และสิ่งซึ่ง
เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่งคือ ทรงมีโอกาสได้ทอดพระเนตรชีวิตความเป็นอยู่ของ
ราษฎรด้วยพระองค์เอง อีกทั้งยังทรงเอาพระทัยใส่ศึกษาภาษาต่างประเทศและศิลปวิทยาการสมัยใหม่ที่
เกิดขึ้นในโลกตะวันตก โดยเฉพาะวิชาดาราศาสตร์

กล่าวได้ว่าการซึ่งทรงพากเพียรเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างรอบด้านตลอด ๒๗
ปีที่ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์นั้น เป็นคุณยิ่งแก่บ้านเมือง เมื่อทรงรับพระราชภาระเสด็จขึ้นครองราช
สมบัติต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เมื่อวันที่ ๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๔ ทรงเริ่มรัชสมัยด้วย
การนำสยามประเทศเข้าสู่สังคมยุคใหม่ด้วยความพร้อมทั้งบุคคลและวิชาความรู้ ดังที่หนังสือพิมพ์
สเตรทไทม์ (Strait Times) ของสิงคโปร์ลงข่าวการเสด็จขึ้นครองราชย์ของ **คิงมงกุฎ** คือพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ...เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ให้ความหวังอันยิ่งใหญ่แก่ประชาชนชาวสยาม
และเป็นที่น่าสนใจแก่ประเทศชาติภายนอก....

ตอนที่ ๒ : เสด็จประพาสหัวเมือง

เมื่อรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล ได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จจุดดงค้ำขึ้นไปเมืองเหนือ ได้ทรงทราบตระหนักแก่พระราชหฤทัยว่า การที่เสด็จไปประพาสถึงเมืองไกลเช่นนั้นได้ทรงรู้จักสุขทุกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เป็นประโยชน์แก่การปกครองพระราชอาณาจักอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นต่อมา เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงทรงเอาเป็นพระราชธุระเสด็จประพาสตามหัวเมืองใหญ่น้อยเมืองๆ จนตลอดรัชกาล พระวินิจฉัยของ **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** นี่เป็นจริงอย่างยิ่ง เพราะช่วงรัชสมัย ๑๗ ปี ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปทอดพระเนตรความเป็นอยู่ของราษฎร ตามความที่โปรดให้ประกาศว่า

... แต่ก่อนแล้วลือว่าในหลวงข่มอยู่ในกำแพงขัง...มีเวลาจะได้ออกประพาสปีละครั้งแต่หน้าฤดูกรฐิน... ครั้งนั้นได้เสด็จไปถึงหัวเมืองใกล้ไกล เช่น นครปฐม เหนือสุดถึงเมืองพิษณุโลก ตะวันตกถึงเมืองราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี ส่วนทางทะเลนั้น เสด็จไปถึงหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก หัวเมืองตะวันตก ไกลสุดถึงหัวเมืองปักขใต้ที่สงขลา และเมืองปัตตานี

พระราชกรณียกิจเนื่องด้วยการเสด็จประพาสนั้น โปรดการเสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่กรุงเก่าเป็นนิจ ถวายผ้าพระกฐินบ้าง ทรงบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามเก่าบ้าง วัดร้างแต่ครั้งเสียกรุง จึงมีพระสงฆ์จำพรรษา ราษฎรชาวเมืองก็กลับมาอยู่อาศัย ทำให้บ้านเมืองไม่รกร้างว่างเปล่าอีกต่อไป

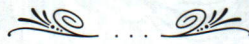
นอกจากทอดพระเนตรภูมิประเทศถิ่นฐาน ชุมชนบ้านเรือนของราษฎรแล้ว ปัญหาการปักปันเขตแดนตามหลักวิชาการของชาติตะวันตก ซึ่งใช้แม่น้ำ ภูเขาเป็นแนวเขต ทรงคาดการณ์ว่าอาจเป็นปัญหาด้านความมั่นคงเพราะมีความไม่แน่ชัด จึงเสด็จไปหัวเมืองตะวันตกถึงเมืองกาญจนบุรีในปี ๒๔๐๗ เพื่อดูความพร้อมหากมีเหตุคับขันเกิดขึ้น

...ครั้งนี้ถ้าจะมานมัสการพระก็ไปพระแท่น แต่ที่แท้ก็ประสงค์จะดูที่ต่างๆ และจะหัดซ้อมเดินทางบกไว้ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งเข้าใจในการที่จะใช้ช้าง ใช้ม้า ใช้รถ แลบทหัดทหารเดินพoenเป็นธรรมเนียมรู้จักไว้ เมื่อต้องการการสำคัญเมื่อใดก็จะเรียกได้ สั่งได้ ทำให้ง่ายให้คล่อง...^{*}

พระราชนิยมการเสด็จประพาสหัวเมืองนี้ ยังเป็นที่มาของการสร้างพระราชวังสำหรับเสด็จแปรพระราชฐานด้วย เช่น **พระราชวังท้ายพิรุณที่พระพุทธรบาทสระบุรี พระราชวังที่ลพบุรี** โปรดให้บูรณะพระที่นั่งเก่าครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทำพระที่นั่งใหม่ มีพระที่นั่งพิมานมงกุฎเป็นพระวิมาน พระที่นั่งสุทธีวินิฉัยเป็นท้องพระโรง พระราชทานนามว่า **พระนารายณ์ราชนิเวศน์ วังจันทร์เกษม** ที่พระนครศรีอยุธยา โปรดให้บูรณะวังขึ้นใหม่มีท้องพระโรง พระที่นั่งฝ่ายหน้า พระตำหนักเรือนหลวงของฝ่ายใน และหอดูดาวพระราชทานนามว่า **พระราชวังจันทร์เกษม ส่วน พระนครคีรี** ที่เมืองเพชรบุรีเป็นพระราชวังบนเขา โปรดเสด็จไปประทับแรมเป็นประจำทุกปี ด้วยทรงคุ้นเคยกับชาวเมืองเพชรมาแต่ทรงผนวช เพราะเป็นที่ประทับสบายและอากาศดี การเสด็จประพาสหัวเมืองได้เป็นแบบอย่างแก่พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อๆ มา

* พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗

ตอนที่ ๓ : ขุดคลอง ตัดถนน ส่งเสริมการทำมาหากิน

...ทุกวันนี้บ้านเมืองก็เจริญขึ้น ผู้คนก็มากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงหลายเท่า...

ด้วยพระราชดำริเช่นนี้ ช่วงเวลา ๑๗ ปี แห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ขุดคลอง ตัดถนนให้ราษฎรไปมาค้าขายโดยสะดวกขึ้นทั้งในพระนครและหัวเมือง เช่น **คลองผดุงกรุงเกษม** เป็นทั้งคูเมืองพระนครชั้นนอก และเส้นทางให้เรือบรรทุกสินค้าเข้ามาขายตลอดลำคลอง จากริมวัดแก้วแจ่มฟ้าเรื่อยไปจนถึง ริมวัดเทวราชกุญชร **คลองถนนตรง** ขุดตามคำร้องขอของพวกกงสุล นายห้างต่างประเทศจากคลองผดุงกรุงเกษม ตรงไปหัวลำโพงไปถึงคลองพระโขนง

ส่วนคลองในหัวเมืองมุ่งไปทางหัวเมืองด้านตะวันตกเป็นหลัก เพื่อส่งเสริมให้ราษฎรไปตั้งถิ่นฐานทำการเพาะปลูกและทำอุตสาหกรรมน้ำตาลกันอย่างกว้างขวาง เช่น คลองขุดจากแม่น้ำอ้อม ที่ ริมวัดชัยพฤกษ์มาลาไปออกแม่น้ำนครชัยศรี พระราชทานชื่อว่า **คลองมหาสวัสดิ์** ริมคลองสร้างศาลาให้ผู้ผ่านไปมาพักอาศัยทุกๆ ๑๐๐ เส้น บางศาลาเขียนตำรายารักษาโรคติดไว้เป็นการกุศล จึงเรียกกันว่า **ศาลายา** ส่วนศาลาที่สร้างอุทิศกุศลในการปลงศพเรียกกันว่า **ศาลาทำศพ** คนชั้นหลังเห็นว่าไม่เป็นมงคล จึงเปลี่ยนเป็น **ศาลาธรรมสพน์**

คลองนี้เป็นเส้นทางไปยังพระปฐมเจดีย์เริ่มจากตำบลท่านาไปถึงพระราชวังปทุมนคร สิ้นสุดทางที่วัดพระงามพระราชทานนามว่า **คลองเจดีย์บูชา** ส่วนคลองขุดแยกจากคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำไปถึงแม่น้ำเมืองนครไชยศรี มีชื่อตามที่ใช้ภาษีฝิ่นเป็นค่าจ้างขุดคลองว่า **คลองภาษีเจริญ** อีกสายหนึ่งขุดจากแม่น้ำนครไชยศรี ไปออกแม่น้ำแม่กลองเมืองราชบุรีที่ตำบลบางนกแขวก แล้วเสร็จตอนปลายรัชกาล พระราชทานนามไว้ว่า **คลองดำเนินสะดวก**

ส่วนถนนซึ่งเป็นทางคมนาคมอย่างใหม่ โปรดให้ตัดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนชนานพระนคร ได้ใช้ประโยชน์ทั่วกัน เพราะ ทรงพระราชดำริเห็นว่า

พวกยุโรปเข้ามาอยู่ในกรุงมากขึ้นทุกปี ด้วยประเทศบ้านเมืองเขามีถนนหนทางก็เรียบ รื่น สะอาดไปทุกบ้านทุกเมือง บ้านเมืองของเรามีแต่กร่อย หนทางก็เป็นตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็เปราะเปื้อนไม่เป็นที่เจริญตาดูเป็นที่อัปยศแก่ชาวนานาประเทศ...จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้...ทำทางต่อถนน...°

ถนนตามพระราชดำรินี้พระราชทาน ว่า **ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร** เชื่อกันว่าทำพร้อมกันแต่ลงมือสร้างทีละตอน เมื่อแล้วเสร็จเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก โปรดให้มีการฉลอง มังงามหรสพหน้าพระที่นั่งไชยชุมพล แล้วเสด็จประพาสถนนที่สร้างใหม่ทุกสาย

จนถึงวันนี้ ลำคลอง ถนนสายต่างๆ ทั้งในพระนครและหัวเมืองที่โปรดให้ขุดและตัดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอายุกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว แต่ยังคงอำนวยประโยชน์ในการสัญจรโดยสะดวก สัมกับความหมายอันเป็นมงคลนามที่พระราชทานไว้ทุกประการ

° พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

ตอนที่ ๔ : ทรงจัดการปกครองเพื่อความมั่นคง

...ราชการซึ่งมีในรัชกาลที่สี่นี้เป็นการสุขุม ต้องทรงตรึงตรองโดยพระปรีชาญาณและโดยพระอุตสาหะอันยิ่งใหญ่มิได้หยุดหย่อน...^๑ ความในเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดถึงความสำเร็จของพระบรมราโชบายในการปกครองให้เกิดความเป็นเอกภาพภายใน การป้องกันภัยจากภายนอก และปกป้องอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน

เอกภาพในการปกครองที่ทรงเอาพระทัยใส่แต่แรกเสด็จครองราชย์คือ ทรงสร้างความสมัครสมานสามัคคีในหมู่เจ้านายด้วยการยกย่องให้มีพระเกียรติยศตามประเพณี จากนั้นจึงทรงมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยกำกับดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ เช่น **กรมหลวงวงษาธิราชสนิท** กำกับราชการมหาดไทย พระคลังสินค้าและเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน **สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นปราบปรปักษ์** ดูแลกรมวัง กรมพระคชบาล กรมสังฆการีธรรมการ ในส่วนข้าราชการก็ได้ทรงละเลยทั้งข้าราชการในส่วนกลางและหัวเมือง ทรงตั้งขุนนางให้มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญ เช่น โปรดให้ **เจ้าพระยาพระคลัง** ว่าที่สมุหพระกลาโหมเป็น **สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์** สำเร็จราชการทั่วทั้งพระราชอาณาจักร **สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ** เป็นสมุหนายกกำกับฝ่ายพลเรือนและหัวเมืองเหนือ **เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์** กำกับฝ่ายกลาโหม หัวเมืองฝ่ายใต้และชายทะเล ทรงยกย่องผู้ครองเมืองประเทศราชขึ้นเป็นเจ้าหลายเมือง เช่น **พระยาวิเชียรปราการ** เมืองเชียงใหม่ เลื่อนเป็น **พระเจ้ามโหตรประเทศฯ** **พระยาน่าน** เจ้าเมืองน่าน เลื่อนเป็น **เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ** **พระยาละคร** เมืองนครลำปาง เลื่อนเป็น **เจ้าวรญาณรังสีฯ** เป็นต้น ด้านการป้องกันภัยจากภายนอก แม้จะไม่ได้มีการทำศึกสงครามเช่นที่เคยมีในสมัยต้นกรุง แต่ก็มิได้ทรงละเลยการเตรียมพร้อม ทรงพระราชดำริว่า

... ป้อมปึกกาที่เมืองสมุทรปราการ แลเมืองนครเขื่อนขันธ์นั้นมีความมั่นคงอยู่บ้างแล้ว... แต่ที่กรุงเทพมหานครยังหาเป็นที่มั่นคงจะสู้รบข้าศึกศัตรูอันจะเกิดขึ้นขึ้นใน...^๒ จึงโปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เป็นคูเมืองพระนคร โดยมีป้อมรายเรียงเป็นระยะๆ ส่วนความพร้อมด้านกำลังพลนั้น มีพระราชดำริตั้งแต่ปีแรกในรัชกาลให้รวบรวมไพร่พลมาฝึกหัดการทหารให้เข้มแข็ง และโปรดให้จัดหายุทโธปกรณ์สมัยใหม่ให้เพียงพอที่จะรักษาพระนคร เช่น ปืนใหญ่และปืนประเภทต่างๆ รวมถึงเรือกำปั่นใบ เรือกลไฟ เรือกำปั่นรบกลไฟ และเรือกันโบต

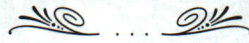
การปกครองราชการบ้านเมืองในแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงมีเอกภาพและมีความมั่นคงตลอด ๑๗ ปี แห่งการครองราชย์ เป็นรากฐานแห่งการปฏิรูปบ้านเมืองในรัชกาลต่อมา

^๑พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

ตอนที่ ๕ : เศรษฐกิจก้าวหน้า เงินตราแบบใหม่

การลงนามในสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยาม เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๘ ซึ่งมี เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring)* เป็นราชทูตของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย เข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเก่าที่ เฮนรี เบอร์นี ทำไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นที่มาของการเรียกสนธิสัญญานี้ว่า **สนธิสัญญาเบาว์ริง** ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไทยครั้งใหญ่ เช่น เศรษฐกิจแบบพอเพียงฯ เปลี่ยนเป็นเศรษฐกิจการตลาด หรือ เศรษฐกิจการค้า เมื่อรัฐอนุญาตให้ส่งออกสินค้าต้องห้ามคือ ข้าว ได้โดยเสรี ยกเว้นปีที่ขาดแคลน โปรดให้ประกาศเตือนราษฎรรู้ล่วงหน้าเป็นระยะๆ ให้ทราบถึงผลกระทบของการทำสนธิสัญญานี้ โดยเฉพาะปัญหาข้าว เช่นให้ซื้อข้าวไว้แต่เมื่อยังมีราคาถูก จะได้ขายมีกำไรเมื่อขายข้าวออกต่างประเทศ หรือหากปีใดข้าวมีราคาสูงขึ้นก็ให้เร่งซื้อไว้เสียก่อนจะได้มีเพียงพอบริโภค การอนุญาตให้ส่งข้าวออกได้นี้ ทำให้สยามเป็นผู้ส่งออกข้าวรายใหญ่ของโลก มีลูกค้าวนิชพากันเข้ามาค้าขายจำนวนมาก และเพื่อความคล่องตัวในการแลกเปลี่ยนซื้อขายจึงมีพระบรมราชานุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอกได้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า

...เงินเข้ามาในบ้านในเมืองก็มีคุณค่ากับแผ่นดินเป็นอันมาก ด้วยราษฎรจะได้มีทรัพย์สิ้นเงินทองบริบูรณ์ขึ้น...ลูกค้าชาวยุโรปค้าขายถึงก็ได้ใช้เงินเหรียญกันทั่วไปแล้ว แลที่กรุงเทพมหานครทุกวันนี้...ควรที่จะขอให้ใช้เงินเหรียญกันได้แล้ว...ให้ประกาศลูกค้าพานิชราษฎรรู้จึ่งทั่วว่าตามใจจะใช้เงินเหรียญกันเทอญ...^๒

ในที่สุดมีพระราชดำริให้ผลิตเงินเหรียญขึ้นใช้เอง คณะราชทูตไทยที่เดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ ราชสำนักอังกฤษในพุทธศักราช ๒๔๐๐ จึงได้รับพระราชหัตถเลขาทรงสาทับไปว่า

...ข้าพเจ้าจะใคร่ได้เครื่องมือที่จะทำเงินเหรียญตามอย่างตราไทยที่ให้อย่างไป...ขอท่านทูตานุทูตจงเอาใจใส่ในการนี้... ภายในเวลา ๕ ปี ได้มีเหรียญษาปณ์ออกใช้พอเพียงหลายราคา ทั้งเงินเหรียญตึก ทองคำ และทองแดง ด้านหนึ่งเป็นตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ รูปพระมหาพิชัยมงกุฎ มีฉัตรเคียง ๒ ข้าง อีกด้านหนึ่งเป็นตราแผ่นดินรูปจักรและรูปช้างอยู่ภายใน ที่รอบวงจักรมีข้อความบอกราคาของเหรียญ

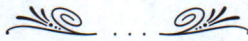
ระบบเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าและระบบเงินตราอย่างใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นมาตรฐานทัดเทียมกับนานาประเทศมาจนทุกวันนี้

* Sir John Bowring ขณะนั้นดำรงตำแหน่งข้าหลวงอังกฤษที่ฮ่องกง ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสยามานุรักษ์ สยามมित्रมหายศ

^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๙ เรื่องประกาศใช้เงินเหรียญนอก

ตอนที่ ๖ : การพระราชไมตรีกับจีน

ตราโลโต แกะอักษรจีนข้อความว่า **เสียม ไหล กัก อ่อง** หมายถึง สยามประเทศ ซึ่งพระเจ้ากรุงจีนมอบเป็นตราประจำพระองค์พระมหากษัตริย์สยาม แสดงถึงความสัมพันธ์การทูตเชิงการค้าแบบบรรณาการที่จีนเรียกว่า **เจิงกุง** คนไทยเรียกว่า **จิ้มก้อง** มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ **ตราโลโต** นี้ ใช้ประทับพระราชสาส์นถึงพระเจ้ากรุงจีนพร้อมด้วย **พระราชสาส์นคำหับ** กำกับบัญชีเครื่องราชบรรณาการ และยังอำนวยความสะดวกแก่ทางการพ่อค้าวานิชที่ต้องการนำสินค้าไปขายยังเมืองจีนด้วย ทางฝ่ายไทยจึงถือว่าการ **จิ้มก้อง** เป็นการแสดงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างพระมหากษัตริย์ที่มีพระเกียรติยศเสมอกัน แต่ฝ่ายจีนถือว่าเป็นการแสดงความอ่อนน้อม **ตราโลโต** ที่มอบให้จึงมี **รูปอูฐ** อยู่ตอนบน ซึ่งจีนหมายถึงความเป็นประเทศราช ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระเจ้ากรุงจีนได้มอบ **ตรามังกรหก** เพิ่มมาอีกตราหนึ่ง

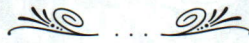
ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแรกเสด็จครองราชย์เป็นเวลาที่ **พระเจ้าเต้ากวางสวรรคต** ได้โปรดให้แต่งราชทูตออกไปเมืองจีน แจ้งว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตและคำนับพระศพพระเจ้ากรุงจีนครั้งหนึ่ง ปีต่อมาโปรดให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงกรุงปักกิ่งอีกครั้ง ราชทูตได้เฝ้าพระเจ้ากรุงจีนองค์ใหม่คือ **พระเจ้าเหวินจง**^{*} แต่เมื่อเดินทางกลับถูกผู้ร้ายชิงของบรรณาการและฆ่าล้ามเสียชีวิต ตั้งแต่นั้นมาก็ได้แต่งราชทูตไปเมืองจีนอีก

ในพุทธศักราช ๒๔๐๔ มีพระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงจีนทวงเครื่องราชบรรณาการที่ค้างรวม ๕ ครั้ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาเสนาบดีทั้งปวง ซึ่งเห็นพ้องต้องกันให้ตอบว่า กรุงเทมหนานครคิดจะไปจิ้มก้องมิให้เสียทางพระราชไมตรี แต่ทูตที่ไปครั้งก่อนถูกโจรชิงของชำระความไม่ได้ จะแต่งคณะทูตออกไปอีกก็เกรงจะเกิดเหตุอีกจึงรั้งรออยู่ ประจวบกับเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเมืองจีน อังกฤษ และฝรั่งเศสทำ **สงครามเรือแอรีไรว์** หรือ **สงครามฝิ่นครั้งที่ ๒** จีนต้องเปิดประเทศยอมยกเลิกระบบการค้าผูกขาดมีผลต่อระบบการทูต การค้าแบบบรรณาการกับประเทศต่างๆ รวมทั้งเมืองไทยด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริให้ดการจิ้มก้องกับเมืองจีน ธรรมเนียมการทูตระบบบรรณาการที่มีมาแต่โบราณจึงสิ้นสุดลง เริ่มมีการพระราชไมตรีอย่างใหม่ในเวลาต่อมา

^{*} พระเจ้าเหวินจง หรือพระเจ้าเซียนเฟง มีพระนางซูสีไทเฮาเป็นพระมเหสี เป็นสมัยที่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาเจรจาขอตั้งสำนักทูตในกรุงปักกิ่ง ได้เซ็นสัญญาเปิดประเทศจีนเป็นผลสำเร็จในปี ๒๔๐๑ แต่พระราชสำนักจีนกลับค้างจึงต้องสู้รบกัน กองทัพชาติตะวันตกเข้ายึดพระราชวังหลวงกรุงปักกิ่งได้ จีนต้องยอมทำสัญญา เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๓ เปิดเมืองเทียนสิน เป็นเมืองทำให้ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายได้

ตอนที่ ๗ : การพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก

“...วันนี้ข้าพเจ้ามีปริดาปราโมทย์ยิ่งที่ทราบว่าท่านจะเข้ามาถึงที่นี่ในเร็วๆ นี้แน่ แลเวลานี้ท่านยังอยู่ในเรือ “แรตเลอร์” ซึ่งมีเรือรบมาด้วยลำหนึ่ง ข้าพเจ้า...แสดงความแสดงทุกข์ไมตรีมายังท่านด้วยความยินดี...ให้สมกับเป็นมิตรสนิทกัน...เราเตรียมพร้อมนานแล้วเพื่อรับรองท่าน...”

ข้อความซึ่งแสดงความเป็นมิตรนี้คือพระราชหัตถเลขาแสดงไมตรีจิตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยัง เซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ราชทูตจากสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งเดินทางเข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๘

ครั้งนั้นโปรดให้เตรียมจัดการรับรองตามแบบแผนทางการทูตของอารยประเทศอย่างรอบคอบ เช่น จัดคณะบุคคลที่มีประสบการณ์ทำหน้าที่เจรจาต่อรอง ทันทีที่เรือคณะราชทูตถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการ มีการยิงสลุต ๒๑ นัด รับสลุต ๒๑ นัดของอีกฝ่ายหนึ่ง ในส่วนของราชทูต เซอร์จอห์น เบาว์ริง ก็ยังบันทึกไว้ด้วยว่า

...การรับรองต้อนรับเป็นไปในลักษณะที่กึ่งราชการ กองทหารกระจายอยู่ในหลายส่วนของพระบรมมหาราชวัง...ขณะที่เราผ่านประตูต่างๆ นั้น แต่ละประตูจะมีเหล่าทหารยืน “วันทยาอูธ”ตามแบบของยุโรป...^๑

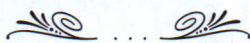
ผลแห่งการที่ทรงให้ความเป็นกันเองและต้อนรับอย่างอบอุ่นเช่นนี้ ทำให้การเจรจาดกลงสำเร็จลุล่วงด้วยอัธยาศัยไมตรีแทนการข่มขู่บังคับดังเช่นที่เกิดขึ้นกับประเทศอื่นๆ

แม้การทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรีกับอังกฤษ หรือ สนธิสัญญาเบาริง จะประสบผลสำเร็จด้วยดี แต่ก็มีผลกระทบตอสยามประเทศที่ต้องแก้ไขในเวลาต่อมา คือ ปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง การต่างประเทศและการศาลยุติธรรม ที่สำคัญคือต้องผ่อนผันให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับต่างประเทศไปขึ้นศาลกงสุลแทนศาลไทย และยังเป็นข้ออ้างให้บรรดาประเทศตะวันตกอีก ๑๔ ประเทศ ขอทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันด้วย และการพระราชไมตรีกับชาติตะวันตกที่ก้าวหน้ายิ่งคือ ทรงส่งคณะราชทูตเดินทางไปเจริญพระราชไมตรีกับมหาอำนาจสำคัญในยุคลัทธิจักรวรรดินิยมขณะนั้น คือ กับราชสำนักอังกฤษ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๐ และกับราชสำนักฝรั่งเศส เมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๒ ยังมีเครื่องมงคลราชบรรณาการจากสยามประเทศเก็บรักษาอยู่ใน พิพิธภัณฑ์พระราชวังฟงแตนโบลัว (Fontainebleau) สาธารณรัฐฝรั่งเศสมาจนทุกวันนี้

พระวิสัยทัศน์กว้างไกลในการผูกมิตรกับบรรดาชาติมหาอำนาจตะวันตก นับเป็นพระบรมราโชบายสำคัญในการนำสยามประเทศเข้าสู่สยามยุคใหม่ให้มีความพร้อมที่จะก้าวไปกับนานาชาติอารยประเทศด้วยความรู้ที่เทียมทันและเท่าทัน

^๑ เซอร์จอห์น เบาว์ริง เขียนไว้ในบันทึกเรื่อง ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม (The Kingdom and People of Siam)

ตอนที่ ๘ : ปรับเปลี่ยนธรรมเนียมให้ทันสมัย

“...ครั้งนั้นยังไม่มีธรรมเนียมที่จะสวมเสื้อเข้าเฝ้า จึงดำรัสว่า คุณที่ไม่ได้สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย...ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา... ก็ประเทศสยามนี้ ก็เป็นประเทศใหญ่รู้ขนบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว... ขอต่านทั้งหลายจงพร้อมใจกันสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้านี้จงทุกคน” *

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้าแต่แรกเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินี้ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมเก่าที่เคยปฏิบัติกันมาให้ทันสมัย เพื่อให้สยามประเทศเจริญก้าวหน้าไปพร้อมกับนานาประเทศ ซึ่งทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องใดจะทรงชี้แจงเหตุผลให้ทราบโดยทั่วกัน เช่น การถวายฎีกา ที่เคยเสด็จออกรับฎีกาเดือนละ ๔ ครั้ง แต่ก็ยังมีฎีกาค้างมากได้โปรดให้ญาติพี่น้องหรือพวกพ้องที่มีตำแหน่งเฝ้า ถวายฎีกาแทนตัวได้ ส่วนการเจริญทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ มีเรือชาวต่างประเทศเข้ามามาก ราษฎรอาจไม่รู้ธรรมเนียมใหม่ เช่น การยิงสลุต คำนับกัน โปรดให้ประกาศเตือนว่า

...แต่ต่อไป ถ้าจะมีเรือรบลำเดียว หรือหลายลำเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการก็ดี หรือทอดนอกสันดอนก็ดี เมื่อได้ยื่นข้าวเรือรบมาแล้วก็ตี ย่อมยิงปืนคำนับเมือง ฝ่ายเมืองก็ต้องยิงรับคำนับกัน...อย่าให้ตื่นเล้าลือ ถือตามคະเน... แล้วสะอึกตกใจ...

ในส่วนที่เป็นธรรมเนียมของราชสำนักทรงเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ก้าวหน้าล้ำยุคเช่นกัน เช่น ข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน มักจะดำรงชีวิตอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในตลอดไป โปรดให้มีประกาศทรงอนุญาตให้ทูลลาออกได้ตามใจสมัครเป็นคราวแรกว่า ผู้ใดทำราชการนานแล้ว หรือไม่สบาย จะกราบถวายบังคมลาออกได้ไม่ทรงห้าม ที่นับว่าทันสมัยอย่างยิ่งคือ การที่โปรดให้เจ้านายฝ่ายในออกรับพระราชอาคันตุกะชาวต่างชาติ ซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อน ดังที่ เซอร์แฮรี ออร์ด (Sir Hary Orde)^๖ บันทึกไว้เมื่อมาชมสุริยุปราคาที่หัวาก ว่า

...ขณะเมื่อท่านเจ้าเมืองเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินอยู่นั้น พระเจ้าลูกเธอทั้งพระองค์เจ้าหญิงและพระองค์เจ้าชาย ได้ทรงต้อนรับพวกที่ไปกับท่านเจ้าเมืองที่ในท้องพระโรง... เมื่อพวกเรากราบบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานพระหัตถ์ให้ลั้มผัดทั้งหมด...

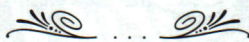
ในครั้งนั้นได้พระราชทาน การ์ดพระนาม ตามธรรมเนียมตะวันตก พิมพ์ ๓ ภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศสและละติน นับเป็น การ์ดพระนาม ตามแบบธรรมเนียมตะวันตกครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)

^๖ Sir Hary Orde เป็นผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์ ได้รับเชิญให้เข้ามาชมสุริยุปราคา ที่ค่ายหลวงบ้านหัวาก เมืองประจวบคีรีขันธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑

ตอนที่ ๙ : ทรงผนวช-ฟื้นฟูพระศาสนา

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน จึงทรงเลือกดำรงในร่มกาสาวัตร จนตลอตรักษกาลที่ ๓ ได้เป็นคุณแก่การพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะ **พระวชิรญาณโณ หรือ หลวงกระหม่อมพระ** ได้ทรงเอาพระทัยใส่ศึกษาทั้งฝ่ายวิปัสสนาธุระและฝ่ายคันถธุระ จนทรงรอบรู้อย่างแตกฉาน ด้านวิปัสสนาธุระนั้นทรงศึกษาในสำนักวัดมหาธาตุ และวัดพลับหรือวัดราชสีหธาราม จนสิ้นตำราที่พระอาจารย์สอน ด้านคันถธุระทรงศึกษาภาษาขอมครกับพระวิเชียรปรีชา (กุ) เจ้ากรมราชบัณฑิต เพียง ๓ ปี ก็ทรงเข้าสอบพระปริยัติธรรมได้ชั้นประโยค ๑ ถึงประโยค ๕ แม้มิได้ทรงสอบต่อ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมั่นพระราชหฤทัยในความรู้ จึงทรงพระราชศรัทธา ถวายพัดเปรียญ ๙ ประโยคเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ

วัตรปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ทั้งในสวนราชการบ้านเมือง และการฟื้นฟูพระศาสนาในเวลาต่อมา คือการเสด็จจาริกไปนมัสการเจดีย์สถานต่างๆ ในหัวเมือง เช่น พุทธศักราช ๒๓๗๔ เสด็จไปทรงสักการะพระเจดีย์โบราณที่เมืองนครชัยศรี ภายหลังโปรดให้ปฏิสังขรณ์เป็นมหาเจดีย์สำคัญแห่งหนึ่งของสยามประเทศพระราชทานนามว่า **พระปฐมเจดีย์** ต้องกับนามใหม่ของเมืองนครชัยศรี คือ **นครปฐม** พุทธศักราช ๒๓๗๖ เสด็จจรดงค้ขึ้นไปเมืองเหนือ ได้ทรงเปิดทองสมโภชพระพุทธรูปชินราช เมืองพิษณุโลก และที่เมืองสุโขทัยได้ทรงพบ **พระแท่นมนังคศิลา** และ **ศิลาจารึก ๒ หลัก** โปรดให้เชิญลงมากรุงเทพมหานครด้วย ทรงศึกษาสอบค้นจนได้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สุโขทัยชัดเจนขึ้น

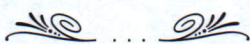
ส่วนการฟื้นฟูพระศาสนานั้น ทรงพระราชดำริข้อควรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้สมบูรณ์ขึ้นตามที่ทรงศึกษาพบหลักฐานในพระไตรปิฎกหลายประการ โดยเฉพาะระเบียบต่างๆ เช่น การครองผ้าของพระภิกษุสามเณร ควรสุภาพเรียบร้อย ต้องตามที่บัญญัติอยู่ในพระวินัย การกราบไหว้ควรสังวรในกิริยามารยาท ทรงตั้งธรรมเนียมนมัสการพระเข้าคำ เรียกว่า **ท้าวไตรเข้า ท้าวไตรคำ พร้อมบทสวดภาษาบาลี** ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ ยังคงปฏิบัติสืบมาจนปัจจุบัน

ในส่วนของฆราวาสเองก็ทรงโน้มนำให้มีการรักษาศีลอุโบสถ ประชุมฟังธรรมกันทั่วไปใน **วันธรรมสวนะ** หรือ **วันพระ** รวมทั้งให้ทำการบูชาเป็นพิเศษในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพิ่มขึ้นจาก **วันวิสาขบูชา** ได้แก่ **วันมาฆบูชา** ทรงวางระเบียบปฏิบัติกรเวียนเทียนและการเทศนาไว้ด้วย

แบบแผนธรรมเนียมที่ทรงฟื้นฟูขึ้นนี้ได้ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างตั้งแต่องค์ปฐมจนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การทรงศีลและพระราชทานเทศน์ในวันพระ ทรงถือเป็นพระราชกิจสำคัญสืบมาจนตลอดรัชกาล การพระศาสนาจึงได้รับการฟื้นฟูให้สมบูรณ์ขึ้น ทั้งพระธรรมและพระวินัยตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัย

ตอนที่ ๑๐ : เสรีภาพในการนับถือศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบาย เนื่องด้วยการที่พระมหากษัตริราช ทรงทะนุบำรุงและให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาต่างๆ ที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักรแต่เดิมมาว่า ...พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามของเราเองสืบมาจนทุกวันนี้ ทุกพระองค์ทำบุญเกื้อหนุนในศาสนา... คือศาสนาพุทธ อย่างหนึ่ง ศาสนาพราหมณ์อย่างหนึ่ง ศาสนาแขกเจ้าเซ็นอย่างหนึ่ง

เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้พระราชทานเสรีภาพแก่มิชชันนารีในคริสต์ศาสนา ให้เผยแผ่คำสอนโดยอิสระยิ่งขึ้น ด้วยทรงคุ้นเคยกับบาทหลวง มิชชันนารีแต่ครั้งทรงผนวช โดยเฉพาะ บาทหลวงปาลเลอกัวซ์ ซึ่งอยู่ที่ วัดคอนเซ็ปชัน ใกล้กันกับ วัดราชาธิวาส ได้เสด็จไปทรงสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กันจนมิตรตลอดมา จนถึงได้ช่วยสานพระราชไมตรีกับ **สำนักวาติกัน** เชิญพระราชสาส์นไปถวาย **สมเด็จพระสันตะปาปาปิอุสที่ ๙** สมณสาส์นของสมเด็จพระสันตะปาปา ที่ตอบมาจึงมีความ ขอบพระทัยที่มีพระมหากษัตริย์คุณต่อชาวคริสต์ในพระราชอาณาจักร และทรงปกป้องคริสต์ศาสนาเป็น อย่างดี ต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๐๔ เมื่อทรงส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส โปรดให้ อัญเชิญพระราชสาส์นและสิ่งของเจริญพระราชไมตรีไปถวายสมเด็จพระสันตะปาปา ณ กรุงโรม อีก วาระหนึ่ง

การซึ่งทรงเอื้อเฟื้อต่อบาทหลวงและมิชชันนารีเช่นนี้ เมื่อมีงานเลี้ยงในพระบรมมหาราชวัง ยังโปรดให้เชิญมาเป็นพระราชอาคันตุกะด้วย ดังที่หนังสือ The Bangkok Recorder ลงข่าววันเฉลิม พระชนมพรรษาว่า...

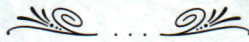
...วันที่ได้ทรงเฉลิมพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๖๑ ปี... ฝ่ายพวกมิชชันนารีกับพวกนายห้างนั้น โปรดให้เชิญเข้าเฝ้าพระบาทของเลี้ยงเมื่อเวลาเช้า... ที่เป็น พระมหากษัตริย์คุณอย่างยิ่ง คือ ได้ พระราชทานที่ดินแก่มิชชันนารีฝ่ายโปรเตสแตนต์ให้สร้างสุสานแห่ง หนึ่ง คือ สุสานที่ถนนตกในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังทรงอนุเคราะห์พระสงฆ์ชาวญวน ซึ่งทรงคุ้นเคยมาแต่เดิมเช่นกัน โปรดให้ สร้างพระอารามฝ่ายอัมมิกายที่ตลาดน้อย พระราชทานนามว่า **วัดอุภัยราชบำรุง** พิธีงตั้งเบิกในงาน หลวงสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงมีพระญวนเข้ามาทำพิธีถวาย ด้วยสำนักในพระมหากษัตริย์คุณ ดังเช่น งาน พระเมรุสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ในพุทธศักราช ๒๔๐๔ มีพระญวนสวดดงเด็กถวายทั้งกลางวัน กลางคืน

น้ำพระราชหฤทัยที่มีต่ออาณาจักรประชาราษฎร์ทุกเชื้อชาติศาสนาซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ สมภารโดยถ้วนหน้านั้น ทำให้แผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สงบร่มเย็น ราชอาณาจักรสยามได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่ให้เสรีภาพในการเผยแผ่ศาสนา ประชาชนที่ต่างศาสนา จึงอยู่ร่วม กันด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดีต่อกันมาจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๑๑ : การพระราชกุศลสร้างและปฏิสังขรณ์พระอาราม

...ในหลวงบัดนี้ก็ไม่สู้ถนัดที่จะคิดสร้างวัดใหญ่โต เพราะเห็นว่าของชำรุดก็ไม่มีใครจะซ่อม รกเปื้อนก็ไม่มีใครกวาด... ด้วยเหตุนี้ จึงโปรดแต่ที่จะสร้างวัดเล็กๆ ที่จุพระสงฆ์ ๓๐ รูปลงมา...

ความในพระราชปรารภนี้ พระอารามหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธาให้สร้างขึ้นจึงมีขนาดเล็ก โดยทรงคำนึงถึงเขตที่พระสงฆ์จะได้ทำสังฆกรรมตามพระวินัยบัญญัติเป็นสำคัญ เช่น **วัดมกุฏกษัตริยาราม** โปรดให้ปักเขตวิสุงคามสีมา เพียงมุมกำแพงรอบทั้ง ๔ ด้าน และยังทรงพระบรมราชวินิจฉัยถึงการรักษารัศมีนัยที่มาจากครั้งราชธานีเก่าว่า ...ในแผ่นดินไทยแต่โบราณเมืองไหนเป็นเมืองหลวงในเวลาใดเวลาหนึ่ง เมืองนั้นมักมีวัดสำคัญ ๓ วัด ...คือ วัดมหาธาตุ ๑ วัดราชบูรณะ ๑ วัดราชประดิษฐ์ ๑ ชื่อสามชื่อนี้กรุงเก่าก็มีพิษณุโลกก็มี สุโขทัยก็มี สวรรคโลกก็มี... แต่ในกรุงบางกอกนี้ยังไม่มี จึงโปรดให้สถาปนา **วัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสัณามาราม** ขึ้นในกรุงเทพมหานครและเป็นวัดประจำรัชกาล

และด้วยเหตุที่ทรงผนวชนานถึง ๒๗ ปี เป็นโอกาสให้ได้ทอดพระเนตรวัดร้าง เจดียเก่า ในหัวเมืองต่างๆ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์จึงทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ปฏิสังขรณ์ให้สมบูรณ์เป็นที่เจริญศรัทธา เช่น **พระเจดีย์บนยอดเขาพนมขวัด เมืองเพชรบุรี พระเจดีย์ทองเหลือง ที่ถ้าปะทูน เมืองสระบุรี** พระเจดีย์โบราณทั้งสองแห่งนี้เมื่อโปรดให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้ว ทรงห่วงใยว่าจะมีผู้ไปปลุกกลอบขุดค้นทำลายอีก จึงโปรดทำแผ่นจารึกแจ้งไว้ด้วยว่า

...ผู้ใดๆ อย่าได้สงสัยเลยว่าเป็นปฤษา ผังทรัพย์สิ่งของทองเงินลงไว้ห้ามมิได้ ใครสงสัยคิดขุดก็จะบาปเสียเปล่า...^๑

ส่วนการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามเก่าเพื่อถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมราชบุรพการี โปรดให้บูรณะพระอารามหลวง ๒ แห่ง ที่เมืองนนทบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนี ทรงอุปถัมภ์คือ **วัดชัยพฤกษมาลา** และ **วัดเขมาภิรตาราม**

สำหรับพระราชทรัพย์ ๑๐,๐๐๐ ชั่ง ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งไว้ให้ทำการพระอารามที่ยังค้างอยู่ ได้ทรงดำเนินการต่อทุกพระอาราม การสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามนับเป็นการพระราชกุศลที่ถาวรยั่งยืนสืบมา ตามที่ทรงพระราชศรัทธาทุกประการ

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เรื่อง บรจุของในพระเจดีย์ที่เขพนมขวัด พ.ศ. ๒๔๐๔

ตอนที่ ๑๒ : อรุณรุ่งแห่งศิลปวิทยาการสมัยใหม่

...บัดนี้ผู้มีความเฉลียวฉลาดและผู้มีปัญญาในประเทศเรามีความมั่นคงทางวิทยาศาสตร์...แลมีความยินดีในวิชานั้นๆ เป็นอันมาก จนกระทั่งบางคน รวมทั้งตัวข้าพเจ้าด้วย ได้พากันพยายามศึกษาภาษาอังกฤษเพื่อจะได้มีความรู้ อ่านตำราภาษาอังกฤษในเรื่องวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้คุ้นเคย แลชักนำความรู้นั้นๆ มาสู่ประเทศของเราตามแต่จะสามารถนำมาได้...

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงพระผนวชมีไปถึงพระสหายชาวนิวยอร์ก ก่อนเสด็จเถลิงวัลย์ราชสมบัติเพียง ๒ ปีนี้ สะท้อนภาพความตื่นตัวของผู้รักความก้าวหน้าในการแสวงหาความรู้แขนงต่างๆ ในช่วงนั้น

เมื่อถึงรัชสมัยของพระองค์จึงทรงใช้ประสบการณ์ที่เคยทรงพากเพียรเรียนรู้มาแต่ก่อนเลือกสรรวิทยาการสมัยใหม่ของโลกตะวันตกมาใช้กับชาติบ้านเมืองได้อย่างเหมาะสม เช่น **การทำเหรียญกษาปณ์** ขึ้นใช้สอยในการแลกเปลี่ยนค้าขาย โปรดให้คณะราชทูตที่เดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรีกับอังกฤษจัดหาเครื่องมือ เครื่องจักรสำหรับทำเหรียญ ทรงย้ำว่าให้เลือกแบบที่ทำเหรียญทองก็ได้ เหรียญเงินก็ได้ เครื่องจักรผลิตเหรียญได้เข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร ตั้งเป็น **โรงกษาปณ์สิทธิการ** ในพระบรมมหาราชวัง เริ่มผลิตเงินเหรียญออกใช้ได้ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๓ ในคราวเดียวกัน ได้มีพระราชหัตถเลขาให้จัดซื้อเครื่องมือดัดแปลงมาใช้ในพระนครด้วย ทรงกำชับว่า

...การที่ท่านทูตานุทูตได้ไปอยู่กรุงลอนดอนครั้งนี้ ก็เป็นช่องที่จะได้หาของดีๆ ขอบท่านจงเอาใจใส่หาสุบอย่างใหม่ และเครื่องมือดัดไฟ... แต่อย่าตื่นเครื่องจักรพินจักรไฟ...คิดเอาแต่ที่ไทยจะใช้ได้ แลเป็นของไม่สู้โตใหญ่พอเอาลาก ฤยกไปตามถนนเล็กๆ เมืองนี้ได้...

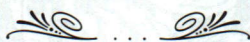
วิทยาการความรู้ที่ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่อีกสาขาหนึ่งคือ **การทำหนังสือพิมพ์** โปรดให้ **ขุนมหาสิทธิไวยาหาร** ได้ร่วมไปกับคณะราชทูตอีกคณะหนึ่ง ซึ่งไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส ได้ศึกษาหาความรู้กลับมาด้วย

ส่วนเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าในสมัยนั้น คือ การสร้างเรือจักรกลไพขนาดใหญ่แล่นไปได้ไกลในทะเลกว้าง โปรดให้จัดหามาใช้ให้ทันกับความเจริญก้าวหน้าในนานาประเทศเช่นกันทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงคณะราชทูตว่า ...ให้เอาใจใส่ไต่ถามหาเรือเหล็กเล็กๆ ที่เขาจะขายหรือจะสั่งให้เขาทำ...จะเป็นเรือกลไฟหรือเรือแล่นใบก็ตามจะเห็นควร... อนึ่งถ้าซื้อเรือไม่ได้...จงเอาใจใส่จัดซื้อเครื่องแต่งเรือกำปั่นแล่นใบ กำปั่นกลไฟ... ตามอย่างของใหม่ๆ ดีๆ ในเมืองข้างยุโรป เพื่อแต่งเรือกลไฟที่ท่าอยู่ที่กรุง...

ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่เข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นอรุณรุ่งแห่งศิลปวิทยาการสมัยใหม่โดยแท้

ตอนที่ ๑๓ : ศิลปะประจำรัชกาล ศิลปะพระราชนิยม

พระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะนำสยามประเทศยุคเก่าเข้าสู่ยุคใหม่โดยคบค้าสมาคมกับชาติตะวันตกนั้น ได้มีผลต่อรูปแบบศิลปกรรมในรัชสมัย ทั้งรูปลักษณะวัสดุ ประโยชน์ใช้สอยและคติความเชื่อ ทั้งนี้ได้ทรงเป็นผู้นำด้วยพระองค์เอง เริ่มจากโปรดให้สถาปนา **พระอภิเนาวนิเวศน์** เป็นพระราชมณเฑียรใหม่ ทรงพระราชปรารภว่า ในแผ่นดินของพระองค์ได้มีทางพระราชไมตรีกับพระมหากษัตริย์ใหญ่ๆ ในยุโรปและอเมริกา ซึ่งมีธรรมเนียมทางการทูตต่างจากสยาม เช่น ให้ความสำคัญแก่ราชทูตมากกว่าพระราชสาสน์และเข้าเฝ้าด้วยการยืน **พระอภิเนาวนิเวศน์** จึงมีลักษณะสถาปัตยกรรมคล้ายกับพระราชวังในประเทศตะวันตก มีพระแท่นราชบัลลังก์อยู่สูงในระดับที่พอเหมาะแก่การยืนเข้าเฝ้า หลังจากมีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรในพุทธศักราช ๒๔๐๒ ราชทูตฮอลันดาและราชทูตจากประเทศอื่นๆ ได้เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีต่อเนื่องด้วย โปรดให้เข้าเฝ้า ณ **พระที่นั่งอนันตสมาคม** ซึ่งเป็นท้องพระโรงของ **พระอภิเนาวนิเวศน์** ทุกครั้ง

ในส่วนพระราชวังในหัวเมือง เช่น **พระนครคีรี** ที่เพชรบุรี **พระราชวังจันทร์เกษม** ที่พระนครศรีอยุธยา **พระนารายณ์ราชนิเวศน์** ที่ลพบุรี ก็โปรดให้สร้างด้วยศิลปกรรมพระราชนิยมเช่นกัน และยังแพร่หลายไปยังข้าราชการ พ่อค้า คหบดีซึ่งพากันสร้างบ้านเรือน อาคารพาณิชย์ตามอย่างทั้งในพระนครและหัวเมืองด้วย

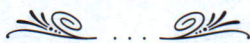
ด้านศิลปกรรมที่เนื่องด้วยพระศาสนานั้น มีลักษณะทั้งสร้างสรรค์ใหม่และอนุรักษ์ของเดิม เช่น ประติมากรรมพระพุทธรูปที่เคยสร้างโดยอั้งคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ ทรงสอบสวนพุทธลักษณะใหม่แล้วโปรดให้สร้างแบบที่ไม่มีพระเกตุมาลา ครองผ้าจีบเป็นริ้วเหมือนกับการครองผ้าของพระสงฆ์ พระพุทธรูปสำคัญที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงมีพุทธลักษณะตามพระบรมราชวินิจฉัยทั้งสิ้น

งานจิตรกรรมซึ่งริเริ่มเขียนตามแบบอย่างของตะวันตก มีช่างเขียนที่มีชื่อเสียง คือ **ขรัวอินโข่ง** เขียนภาพสามมิติเหมือนจริงด้วยสีฝุ่นอย่างสวยงาม เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะเป็นภาพที่ทันสมัยแบบฝรั่งแต่ก็ยังรักษาเนื้อหาแบบไทยประเพณีไว้ เช่น เรื่องที่เขียนเน้นประโยชน์เพื่อการศึกษามากขึ้น ได้แก่ **ภาพปริศนาธรรม ภาพประวัติพระอริยสาวิกา พระอัครสาวก และ ภาพพระราชพงศาวดาร**

ในส่วนที่เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะพระเจดีย์ มีพระราชดำริว่า พระเจดีย์ทรงกลมสมัยอยุธยาไม่ทรวดทรงสวยงาม โปรดให้ถ่ายแบบมาสร้างเป็นมหาเจดีย์ในพระอารามที่ทรงสร้างหลายแห่ง ที่สำคัญยิ่งคือทรงอนุญาตให้ราษฎรสร้างวัดตามอย่างพระอารามหลวงได้ ศิลปกรรมอันสวยงามที่เคยตกแต่งพระอารามหลวงจึงแพร่หลายสู่วัดราษฎร์มาจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๑๔ : พระอัจฉริยภาพทางดาราศาสตร์

นายแพทย์ แชมมวล เรย์โนลด์ เฮาส์ (Samuel Reynolds House) เมื่อครั้งไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงพระผนวช ประทับ ณ พระตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร ได้บันทึกสิ่งที่เขาประทับใจใน พระวิริยอุตสาหะ ด้านดาราศาสตร์ ซึ่งพระองค์ทรงศึกษาจากตำราต่างประเทศอย่างจริงจังไว้ว่า

“...ข้าพเจ้าได้เหลียวไปมองรอบๆ ห้อง...พจนานุกรมเวสเตอร์ตั้งอยู่เคียงกันบนชั้นที่โต๊ะเขียนหนังสือ ยังมีตารางดาราศาสตร์และการเดินเรือวางอยู่ด้วย ส่วนข้างบนอีกโต๊ะหนึ่งมีแผนผังอุปราคาที่จะเกิดขึ้นครั้งต่อไป มีรายการคำนวณเขียนไว้ด้วยดินสอ...”

พระราชอัธยาศัยนี้มีมาแต่ทรงพระเยาว์ เช่น โปรดการสังเกต ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของนักวิทยาศาสตร์ ทรงย้อนความหลังในประกาศเรื่องดาวหางซึ่งกลับมาปรากฏให้เห็นได้อีกว่า ...ดาวหางดวงนี้ทรงจำได้ว่าได้เคยมีมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งหนึ่งแล้ว...ดาวอย่างนี้...เป็นของสัจจริงไปนานหลายปีแล้วก็กลับมาได้เห็นในประเทศข้างนี้อีก.. และยังทรงให้คำอธิบายเพิ่มเติมเมื่อมีดาวหางดวงใหม่มาอีกว่า ...ดาวหางจะมีมาปีไร มนุษย์ที่มีความรู้เขาคำนวณรู้เรื่องก่อนแล้ว เหมือนกับทายสุริยุปราคา จันทรุปราคา...

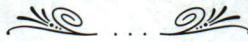
การซึ่งทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ด้านดาราศาสตร์นี้ เมื่อเสด็จไปทรงเยี่ยมราษฎรในหัวเมือง จึงโปรดให้สร้างหอดูดาวไว้ ณ พระราชวังต่างๆ เกือบทุกแห่ง พระอัจฉริยภาพทางดาราศาสตร์ครั้งสำคัญที่ปรากฏไปในนานาอารยประเทศคือ การทรงคำนวณการเกิดสุริยุปราคาไว้ล่วงหน้าอย่างแม่นยำว่าจะเห็นได้ชัดที่ตำบลห้วยกอก ประจวบคีรีขันธ์ ในวันที่ ๑๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ดังความในจดหมายเหตุเสด็จห้วยกอกบันทึกว่าได้เสด็จออกทอดพระเนตรสุริยุปราคาด้วยกล้องใหญ่น้อย เมื่อถึงเวลาที่ทรงคำนวณไว้ คือ ๕ โมง ๓๖ นาที ๒๐ วินาที สุริยุปราคาก็จับหมดดวง ท้องฟ้ามืดเหมือนเวลาพลบค่ำผู้คนมองหน้ากันไม่เห็น

เซอร์ แฮรี ออร์ด (Sir Harry Orde) ผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ ซึ่งโปรดให้เชิญมาร่วมดูสุริยุปราคาครั้งนั้น ได้บันทึกเหตุการณ์ขึ้นชมไว้เช่นกันว่า ทรงคำนวณเวลาได้อย่างถูกต้องแน่นอนและพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยพระอัจฉริยภาพทางดาราศาสตร์ในครั้งนั้น พุทธศักราช ๒๔๒๕ ทางราชการได้ถวายพระราชสมัญญาให้ทรงเป็น**พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย** และให้วันที่ ๑๔ สิงหาคมของทุกปีเป็นวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ

ตอนที่ ๑๕ : จอมปราชญ์แห่งสยาม

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการที่สยามประเทศเริ่มเผชิญกับชาติมหาอำนาจในยุคแสงหาอาณานิคมครั้งใหม่ของโลกตะวันตก ด้วยประสบการณ์และพระราชอัธยาศัย โปรดการศึกษาศิลปวิทยาการสมัยใหม่อย่างรอบด้าน จึงทรงดำเนินวิเทศไต่ถามทั้งด้านการต่างประเทศ และการบริหารราชการแผ่นดินลุล่วงด้วยพระปรีชาสามารถ เช่น การเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาประเทศ มีชาติต่างๆ เข้ามาขอทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรี ถึง ๑๔ ประเทศเช่นเดียวกับสนธิสัญญาที่ทำกับอังกฤษ และยังโปรดให้คณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นตอบแทนไปยังราชสำนักอังกฤษและฝรั่งเศสตามธรรมเนียมทางการทูตด้วย

ด้านการจัดการปกครองภายในนั้น ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรโดยถ้วนหน้า จึงทรงคัดสรรเจ้าเมืองไปทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ ซึ่งมีผลต่อความอยู่เย็นเป็นสุขโดยตรง ทรงย้ำเตือนสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ คือการติดสินบนเพื่อได้รับตำแหน่ง

...ใครตะกุกตะกายขึ้น ก็คงเดินเหิน เสียสินบน... เงินสินบนนั้นจะเอามาแต่ไหน... ก็คงจะไปริตเอา... ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนยิ่งไปกว่าปรกติเป็นแน่...

ที่ก้าวหน้ายิ่งคือ ทรงพระราชดำริให้มีการเลือกคณะลูกขุนผู้ปฏิบัติหน้าที่ตัดสินคดีเช่นเดียวกับในประเทศอื่นๆ ครั้งนั้นโปรดให้เสนอชื่อผู้ควรดำรงตำแหน่งได้ทั้งข้าราชการจากวังหลวง วังหน้า และผู้มีสติปัญญาชั้นผู้น้อยก็ทรงอนุญาตให้เสนอชื่อมาได้

ด้านการพระศาสนา ทรงทะนุบำรุงด้วยการสร้าง ปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุสถาน ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมและวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ต้องตามพระวินัย ด้วยเหตุที่ทรงรอบรู้พระธรรมอย่างลึกซึ้ง ทรงปฏิบัติให้เป็นที่ประจักษ์ด้วยการดำรงพระสติมั่นคงในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ดังที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขอมาพระสงฆ์เป็นคาถาบาลีด้วยพระองค์เอง มีคำแปลอันลึกซึ้งว่า

“...ตัวดิฉันศึกษาความไม่ยึดหน่วงถือมั่น สรรพสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตาใช่ตัวตน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย..” แล้วก็ทรงกัมมัฏฐานสมาธิภาวนา เสด็จสวรรคต ณ วันพฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๑๑

ตลอดระยะเวลา ๑๘ ปี ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติ ทรงนำพาสยามประเทศให้เจริญก้าวหน้าผ่านพ้นอุปสรรคนานาประการ อย่างมั่นคงปลอดภัย นับเป็นพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นจอมปราชญ์แห่งสยามโดยแท้

รายนามคณะอนุกรรมการ จัดทำคู่มือบทสารคดีโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวันสำคัญของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

๑. พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. พลเอก จรัส กุลละวณิชย์	ประธานอนุกรรมการ
๓. พลตำรวจโท กิตติโชติ แสงนิล	รองประธานอนุกรรมการ
๔. ศาสตราจารย์ไกรสิทธิ์ ตันติศิรินทร์	รองประธานอนุกรรมการ
๕. เลขาธิการบริหารโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๖. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	อนุกรรมการ
๗. คุณหญิงคณิดา เลชะกุล	อนุกรรมการ
๘. นางฉวีวรรณ จันทรัตน์	อนุกรรมการ
๙. นางนราพร จันทรโอชา	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาวบุหลง ศรีกนก	อนุกรรมการ
๑๑. นายประสพโชค อ่อนกอ	อนุกรรมการ
๑๒. หม่อมราชวงศ์พิศवास นาควานิช	อนุกรรมการ
๑๓. นางสาวไหม จบกมลศึก	อนุกรรมการ
๑๔. นางสาวสมลักษณ์ วงศ์งามขำ	อนุกรรมการ
๑๕. นายพจน์ ใจชาญสุขกิจ	อนุกรรมการ
๑๖. นางสุริพร เกียรตินาวิน	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๗. นางรัชณี ศรีสุข	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘. นางสาวนฤมล เกษสาคร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๙. นางสาวนารีรัตน์ หล้าพรหม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

บรรณาธิการ

คุณหญิงคณิดา เลชะกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นางสาวบุหลง ศรีกนก

นางสุริพร เกียรตินาวิน

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี